

B1K

ζωηρός, ἀπαστράπτων ἐκ ζωῆς καὶ νεότητος, ὡς εἰ μετέβαιεν εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς οἰκουμένης· ἀλλ' εἶχεν ἀργυρᾶ τὰ θυλάκια τοῦ ἔσω αὐτοῦ φορέματος, καὶ τὰ στέλλοντα τῆς τριμηνίας φραγκισκόνια ἦσαν δι' αὐτὸν τοῦ κόσμου τὰ βασίλεια· ἀλλ' ἐκέκτητο καὶ ἄλλο τι, τὸ ὁποῖον πάντα τῶν Μαικηρῶν τὰ ταμεῖα δὲν ἠδύναντο νὰ δώσωσιν, ἔφερον ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ ἀγγελικῆ πτερύγια τῆς εἰκοσαετοῦς νεότητος, τὰ πτερὰ τὰ ὑψοῦντα εἰς κήπους, ἔνθα τὰ πάντα φαίνονται ρόδινα.

O primavera, gioventù dell' anno !

O gioventù, primavera della vita !

Εἰρηναῖος Κ. Ἀσώπιος.

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ'

A'

Ἀπὸ εἰκοσαετίας διεξάγεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐπανορθωτικὴ ἐργασία παντός ἀφορῶντος εἰς τὸ ἀνατολικὸν χριστιανικὸν κράτος. Εἶνε ἀληθές ὅτι αἱ ἐκφράσεις «βυζαντινισμός» καὶ «βυζαντινὴ αὐτοκρατορία» («bas-empire») οὐδὲν ἀπώλεσαν τῆς ἐκφραστικῆς αὐτῶν σημασίας· ἀλλ' ὅμως ἐγενετο ἀρχὴ κρείττονος ἐκτιμήσεως τοῦ Βυζαντινοῦ κόσμου καὶ ἐρεῦνης τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Αἱ προλήψεις, διὰ τοῦ πρίσματος τῶν ὁποίων ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἀπέβλεψαν πρὸς αὐτήν, βαθμηδὸν διαλύονται. Ἐν Γαλλίᾳ ὡς καὶ ἀλλαχοῦ σπουδαῖα συγγράμματα ἐγράφησαν περὶ τῶν διαφόρων φάσεων τοῦ μέχρι τοῦδε κακῶς ἐκτιμηθέντος παρελθόντος τούτου. Ἡ ἐπιτυχία ἐνίων τῶν ἐργασιῶν τούτων εὐρεν ἡχῶ καὶ πέραν ἐτι τοῦ στενοῦ κύκλου τοῦ δημοσίου πρὸς δ ἀπηυθύνετο. Δὲν λέγομεν βεβαίως ὅτι τὰ βυζαντινὰ πράγματα θεωροῦνται εἰσέτι τοῦ συρμού, ἀλλὰ δὲν ἀφιστάμεθα, φαίνεται, πολὺ τούτου.

Ἡ μελέτη τῆς ἱστορικῆς ταύτης περιόδου ἐπιφυλάττει ἡμῖν πολλὰς ἐκπλήξεις. Τὸ θέμα εἶνε τοσοῦτον εὐρὸ καὶ τοσοῦτων μερῶν αὐτοῦ ὑπολείπεται εἰσέτι ἡ ἐξερευνήσις, ὥστε αἱ τῶν σοφῶν καὶ ἱστορικῶν ἐρευναὶ ἐπὶ πολὺ θὰ παρέχωσι τὸ ἐν τῇ ἐξερευνήσει τοῦ ἀγνώστου θέλητρον. Οὕτω μέχρι τῆς σήμερον ἡ βυζαντινὴ φιλολογία πολλὰς παρεῖχε δυσκολίας τῷ περὶ αὐτὴν σπουδάζοντι, διότι οὐδὲν ἐν οὐδεμίᾳ τῶν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν ἄξιον λόγου καὶ πλήρες σύγγραμμα ἔχομεν τέως περὶ τοῦ θέματος τούτου. Τὸ κενὸν τοῦτο ἐπληρώθη πρὸ μικροῦ ὑπὸ τοῦ κ.

¹ Ἡ πραγματεία αὕτη ἐδημοσιεύθη γαλλιστί ἐν τῷ περιοδικῷ Revue des Deux Mondes.

ΤΟΜΟΣ ΙΒ'. Σεπτέμβριος.

Παρουσία

ΕΠΙΣΤΟΧΗΚΗ 2
353
Ι. ΒΛΑΧΟΠΙΑΝ
ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΒΗΧΑΣ
ΕΦΟΡ. ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ

Κρουμβάχερ. Μέχρις οὗτου δὲ τὸ βιβλίον αὐτοῦ μεταφρασθῆ εἰς τὴν Γαλλικὴν, δὲν θὰ ἐπιτρέπηται πλέον τοῖς γινώσκουσι τὴν Γερμανικὴν νὰ δυσφημῶσι τὴν φιλολογίαν ταύτην ὡς ἀγνοοῦντες αὐτήν. Κἂν ἔτι ἡ μελέτη αὐτῆ οὐδὲν ἄλλο ἐνδιαφέρον παρῆχε, θὰ ἠδύνατό τις πάντοτε νὰ ἐπικαλεσθῆ ὑπὲρ αὐτῆς τοῦτο, ὅτι οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς τῶν μακρῶν τούτων αἰώνων ἀποτελοῦσι τὸ ἀληθὲς ἐνωτικὸν — ἢ μᾶλλον τὴν μετάβασιν — ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ εἰς τὴν νεωτέραν ἀναγέννησιν.

Ἄλλ' ἡ ἐποχὴ αὕτη δὲν ἐνδιαφέρει ἡμᾶς μόνον ὡς ἀποτελοῦσα συνέχειαν τοῦ παρελθόντος. Ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία ὑπῆρξε, κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς διάστημα, τὸ σπουδαιότατον κράτος τοῦ τότε πεπολιτισμένου κόσμου· ἐσωτερικῶς μὲν ὁ ἑλληνισμὸς μετασχηματισθεὶς ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ τῆς παραδοχῆς τῶν ρωμαϊκῶν παραδόσεων, ἀναφαίνεται ὑπὸ νέαν ὄψιν· ἐξωτερικῶς δὲ τὸ κράτος τοῦτο ἀσχεῖ περὶ ἑαυτὸ κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις, ἰδίᾳ δὲ παρὰ τοῖς σλαυϊκοῖς λαοῖς ροπήν, ἧς τὰ ἀποτελέσματα καὶ σήμερον ἔτι εἶνε καταφανῆ. Δι' ὃ ἡ ἱστορία αὐτοῦ συνδέεται τῇ καταγωγῇ τῆς συγχρόνου Εὐρώπης. Ἐν αὐτῇ βλέπομεν τελευτῶσαν τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἀρχομένην τὴν νεωτέραν ἐποχὴν. Ἀπὸ τὴν διπλὴν ταύτην ἄποψιν ἐξετάζονται νῦν τὰ πράγματα πρὸς κατανόησιν καὶ διαπραγματεύσιν τῆς ἱστορίας ταύτης καὶ ἐν τούτῳ ἴσως ἐγκεῖται ἡ ἐπιτυχέστερα ἐξήγησις τοῦ ὁσημέραι αὐξάνοντος ἐνδιαφέροντος περὶ τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν.

Πόθεν ἄρχεται ἡ βυζαντινὴ περίοδος; Τοῦτο τὸ ζήτημα τὸ ἀμέσως τιθέμενον. Πολλοὶ τῶν πραγματευθέντων τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους ὄρισαν ὡς ἀφετηρίαν τὴν διάρρῃσιν τοῦ κράτους ἐπὶ τῶν υἱῶν τοῦ Θεοδοσίου· ἄλλοι προετίμησαν τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἢ τὴν τοῦ Ἡρακλείου ἢ καὶ τὴν τοῦ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου. Ἄν ὁ καθορισμὸς τῶν ἀρχῶν τῆς πολιτικῆς ἱστορίας εἶνε δυσχερῆς, μείζονες εἶνε αἱ δυσχέρειαι προκειμένου περὶ τῆς φιλολογικῆς κινήσεως τῆς μακρᾶς ταύτης περιόδου. Ὁ κ. Κρουμβάχερ ἀνέρχεται μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ διὰ τὸν ἀπλούστερον λόγον ὅτι τὸ ἔργον αὐτοῦ, ὡς ἀποτελοῦν μέρος τῆς αὐτῆς σειρᾶς, ἧς καὶ τὸ γνωστότατον βιβλίον τοῦ κ. W. Christ, ἔδει νὰ εἶνε συνέχεια αὐτοῦ. Πράγματι δὲ θεωρεῖ τὰ μέσα τοῦ Ζ' αἰῶνος ὡς τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν λήγει ἡ ἀρχαιότης καὶ ἀφ' ἧς ἄρχεται νέα περίοδος. Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ αὐτοῦ ὑποστηρίζει τὴν ἀρχὴν ταύτην δι' ἐπιχειρημάτων, ὧν δύσκολον θὰ ἦτο νὰ διαμφισβητηθῆ ἡ ἀξία. Ἄλλ' ἄρά γε δὲν ὑπάρχει τι τὸ ἄγαν αὐθαίρετον ἐν ταῖς ὁροθεσίαις ταύταις;

Ἐκ πρώτης ὄψεως αὐτὸ τὸ ὄνομα βυζαντινὴ φιλολογία φαίνεται δικαιολογούν αὐτάς· ἀλλὰ μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὁ ὄρος βυζαντινός, ὅσον

πρόσφορος καὶ ἂν εἶνε, εἶνε μεταγενέστερος. Ὁ κόσμος εἰς ὃν ἐφαρμόζεται οὐδόλως θὰ ἐνόει αὐτόν. Πρὸς τούτοις νομίζομεν ὅτι καλὸν εἶνε νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ἐξῆς· ὅτι δηλ. οἱ ἱστορικοὶ ὄροι, οἱ βási-μον ἔχοντες λόγον ὑπάρξεως, προκειμένου περὶ τῆς Δύσεως, ἀποβάλλουσι πολλάκις τὴν σημασίαν αὐτῶν, προκειμένου περὶ τῆς Ἀνατολῆς. Οὕτω δὲν δύναται τις νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς αὐτὴν τὸν ὄρον μεσαιῶν μετὰ πάντων τῶν εἰς τὰ ὑπ' αὐτὸν ὑπονοουμένων. Ὁ χεῖμαρρος τῶν διαφόρων ἐπιδρομῶν μετεσχημάτισε τὴν Ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν, ἀλλὰ δὲν διέσπασεν αὐτήν, ἐνῶ ἀνέτρεπε τὴν Δύσιν. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ παρήκμασαν αἱ τέχναι καὶ τὰ γράμματα, ἐξησθένισεν ἡ δημιουργικὴ δύναμις, ἀλλ' οὐδέποτε διεκόπη ριζηδὸν ἡ πορεία τοῦ πολιτισμοῦ. Αἱ παραδόσεις τοῦ ἀρχαίου κόσμου οὐδέποτε ἐντελῶς ἐλησμονήθησαν ἐν αὐτῇ. Ἡ ἀπώλεια τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, ἡ ἀπορρόφησις ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κόσμῳ, ἡ ἀποδοχὴ νέας θρησκείας, ἐπήνεγκον βεβαίως σπουδαιοτάτην ἀλλοίωσιν τῶν ὄρων τῆς ὑπάρξεως καὶ τῶν κλίσεων τοῦ ἑλληνισμοῦ· ἔνεκα τῆς μετὰ ξένων καὶ νέων στοιχείων ἐπαφῆς, ἀπώλεσεν, οὗτος τὴν πρῶτην αὐτοῦ πρωτοτυπίαν καὶ δὲν ἐπανεῦρε πλέον τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ πτῆσιν· ἀλλ' οὐχ ἤττον διετήρησε τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν ἀτομικότητα αὐτοῦ. Διότι οἱ νέοι οὗτοι Ῥωμαῖοι ὑπῆρξαν καὶ διέμειναν αἰεὶ Ἕλληνες. Ἀλλὰ πρὸ παντός ὑπῆρξαν χριστιανοί. Ἡ τῆς νέας θρησκείας ἐπιδρασις ἐπικρατεῖ καὶ ἐκδηλοῦται καθ' ὅλην τὴν ἱστορίαν αὐτῶν τὰς φάσεις καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ φιλολογικῇ αὐτῶν ἱστορίᾳ. Ἡ καθίδρυσις τοῦ χριστιανισμοῦ σημειοῖ τὴν ἀρχὴν τῆς τρίτης ταύτης περιόδου τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, τῆς ἐπομένης τῇ κλασικῇ καὶ ἀλεξανδρινῇ περιόδῳ. Ἄντι νὰ ὀνομάσωμεν τὴν τρίτην ταύτην περίοδον βυζαντινὴν, δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν αὐτὴν ἀπλούστατα χριστιανικὴν;

Ἄλλὰ καὶ τότε θὰ ἦτο πάλιν ἀνάγκη νὰ καθορίσωμεν χρονολογίαν ἀφετηριακὴν. Θὰ ἔπρεπεν ἄρα γε νὰ ἀνέλθωμεν μέχρι τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος διδαχῆς; Δὲν δύναται τις νὰ διαμφισθητήσῃ τὴν ὑπὸ τῶν ἱερῶν βιβλίων ἀσκηθεῖσαν ροπήν, ἀλλὰ πρὸ τῆς μονιμοποιήσεως αὐτῆς παρῆλθον αἰῶνές τινες. Τὴν ἀρχὴν τῆς νέας ταύτης ἐποχῆς τῆς φιλολογίας αὐτῶν οἱ Ἕλληνες ἀνάγουσιν εἰς τὸν Δ' αἰῶνα. Ὡς Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας εἶνε δι' αὐτούς ὁ πρῶτος τῶν αὐτοκρατόρων αὐτῶν, οὕτω καὶ οἱ τῆς ἐκκλησίας πατέρες εἶνε οἱ ἡγέται νέας φιλολογικῆς περιόδου. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ ἅγιος Βασίλειος καὶ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Νανζιανζηνὸς θεωροῦνται ὡς οἱ πρῶτοι τῶν συγγραφέων τῆς χριστιανικῆς Ἑλλάδος, ἐν πάσαις δὲ ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἐγένοντο οὗτοι οἱ προστάται τῶν γραμμάτων. Καὶ σήμερον ἔτι τὴν 30 Ἰανουαρίου

ἐκάστου ἔτους ἑορτάζεται ἡ μνήμη αὐτῶν ἐν αὐταῖς, ὡς ἑορτὴ ἐκκλησιαστικὴ ἅμα καὶ ἀκαδημαϊκὴ. Ἡ περιληπτικὴ αὕτη ἑορτὴ ἔθεσπίσθη κατὰ τὸ 1100 ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, ὡς ἡ καθιέρωσις προαιωνίου ἤδη αἰσθήματος. Ἐν τοῖς τροπαρίοις τοῖς ψαλλομένοις πρὸς τιμὴν αὐτῶν καλοῦνται «φωστῆρες τὴν οἰκουμένην πυρσεύσαντες, — μελλορροτοὶ ποταμοὶ τῆς σοφίας — θεόπνευστοι κήρυκες». Ὑπὸ τὰς ποιητικὰς ταύτας ὑπερβολὰς ὑπολανθάνει ἡ ἀλήθεια, διότι οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας ἐνεχάραξαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν διάνοιαν τὸν τύπον, ὃν αὕτη διετήρησεν ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας. Δὲν προτιθέμεθα νὰ ὀμιλήσωμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν δογματικῶν ἐρίδων, αἵτινες κατέλαβον τοσοῦτον σπουδαίαν θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς καὶ ἀφίνομεν κατὰ μέρος τὴν δογματικὴν φιλολογίαν, ἣν ἄλλως τε καὶ ὁ κ. Κρουμβάχερ δὲν περιέλαθεν ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ, παρὰ τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ροπῆς, ἣν ἐν γένει ἤσκησεν ἐπὶ τῆς πνευματικῆς κινήσεως. Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ καθαρῶς κοσμικῇ φιλολογίᾳ διορθῶ τις πάντοτε ὑποφῶσκον τὸ χριστιανικὸν αἶσθημα καὶ τὰς χριστιανικὰς ιδέας ὑπὸ τὸ ὄψος δὲ τοῦ συγγραφέως τοῦ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐχομένου τῶν ἀρχαίων προτύπων, ἀνακαλύπτει τις συνηθέστατα τὸν ἐν ἐκκλησιαστικοῖς μελετήμασι τετραμιμένον ἄνδρα.

Ἀναμφιβόλως τὸ ἀρχαῖον πνεῦμα ἐξακολουθεῖ ὑφιστάμενον ἐν τῇ θρησκευτικῇ ταύτῃ ἀνακαινίσει, ἣ δὲ εἰδωλολατρεία δὲν ἐξέλιπεν ἀμέσως. Οἱ ἱστορικοὶ Δέξιππος, Εὐνάπιος καὶ Ζώσιμος εἶνε εἰδωλολάτραι ὁ Πρόκλος διαχέει νέαν αἴγλην εἰς τὸν νεοπλατωνισμόν ἐν πέμπτῳ αἰῶνι μεσοῦντι. Ὁ Πλήθων, δέκα αἰῶνας βραδύτερον, ἀναφαίνεται ὡς καινοτόμος ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐμπνεόμενος δογμάτων. Ἀλλὰ ταῦτα εἶνε ἐξαιρέσεις. Ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος ὁ κόσμος εἶχεν ἐκχριστιανισθῆ καὶ τὸ θρησκευτικὸν πνεῦμα εἶνε ὁ δεσπότης χαρακτήρ ἐν τῇ διανοητικῇ κινήσει τῶν Ἑλλήνων. Δὲν δύναται ὁμως νὰ θεωρηθῆ τοῦτο ὡς ἡ μόνη αἰτία τῆς φιλολογικῆς αὐτῶν παρακμῆς, διότι ἡ θεολογία δὲν εἶνε πάντοτε ἀναγκαίως ὀλεθρία τοῖς συγγραφεῦσι καὶ διότι μέχρι τῆς χθὲς ἔτι ἐχαρακτηρίσθη αὕτη ὡς «ἐξαίρετος σχολὴ ἐξάρσεως τοῦ πνεύματος». Ἐβεβαιούτο προσέτι οὐχὶ ἀλόγως ὅτι «ἀπὸ τοῦ Ταλλεϋράνδου μέχρι τοῦ Ρενάν, διπλωμάται καὶ σοφοί, πάντες οἱ ἐπὶ τῶν ἐδωλίων τῶν ἱερατικῶν φροντιστηρίων καθεσθέντες ἐξῆλθον αὐτῶν εὐσταθέστεροι καὶ ὄξυνοῦστεροι». Ἀλλ' ἕνα προαχθῆ εἰς μέσον τὸ εὐάρεστον τοῦτο ἀποτέλεσμα, ἀνάγκη νὰ μετριάζωνται τὰ θεολογικὰ μαθήματα ὑπὸ πνοῆς ἐλευθερίας, ἣτις ἔλειπεν ἐκ τῆς πολιτικῆς ἀτμοσφαιρας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὅπως ὁποτε φρονουῦμεν ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀπονεμηθεῖσα

θέσις εἰς τοὺς πατέρας τῆς ἐκκλησίας δὲν εἶνε ἱστορικὴ πλάνη καὶ ὅτι ἀσφαλέστερον θὰ ἦτο νὰ ἀναδράμωμεν ὑψηλότερον τοῦ κ. Κρουμβάχερ, ἤτοι μέχρι τοῦ Δ' αἰῶνος, ὅπως μορφώσωμεν τελείαν εἰκόνα τῆς πνευματικῆς κινήσεως, ἧς κέντρον καὶ ἐστία ὑπῆρξεν ἡ Κωνσταντινούπολις.

Ἄλλ' ἂν μὴ δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν εὐχερῶς τὴν χρονολογίαν καθ' ἣν ἀρχεται ἡ βυζαντινὴ φιλολογία — μεταχειρισθῶμεν καὶ αὐθις τὸν ὄρον τοῦτον — ἀδυνατοῦμεν ἐπίσης νὰ εἴπωμεν ἀκριβῶς καὶ ποῦ λήγει. Ἡ χρονολογία τοῦ 1453 ἐπιβάλλεται πολλῶν λόγων ἕνεκα. Σὺν τῇ πτώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία ὀλόκληρος καταρρέει, συναπόλλυται δὲ μετ' αὐτῆς καὶ τὸ χριστιανικὸν κράτος. Ἐν τούτοις ἡ ἐκκλησία ἐπιπλέει, παραμένει δὲ τρόπον τινὰ ἐνώπιον τοῦ ὑποδουλωθέντος ἔθνους ὡς ἡ σκιά τοῦ ἐξαφανισθέντος κράτους. Διτηρήσεν ἐκ τοῦ παρελθόντος πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ διατηρηθῇ ἐν μέσῳ τοῦ γενικοῦ ἐκείνου ναυαγίου. Προτιμῶνται δὲ ἐν τῇ ναυαγαιεσίᾳ αἱ φιλολογικαὶ παραδόσεις, τοσοῦτῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἐν αὐταῖς ἐνεσαρκουτο συγχρόνως ἡ τε θρησκεία καὶ ἡ ἐθνικότης. Πᾶσα ἡ ἐναπολειφθεῖσα παιδεία συνετάχθη περὶ τὴν ἐκκλησίαν, τὸ αὐτὸ μετ' ἐκείνης ἐπιτελοῦσα καθήκον, νὰ μὴ παρεκκλίνη τῆς ἡδὴ κεχαραγμένης ὁδοῦ.

Ἐξ ἄλλου πρὸς τοὺς ἐπιδιώκουσι τὴν διατήρησιν τοῦ παρελθόντος λογίους, ἤρξατο ἀναφανομένη μετριοφρόνως δημῶδες τις φιλολογία. Ἐν τῷ τέλει τοῦ βιβλίου αὐτοῦ δ κ. Κρουμβάχερ ἀφιερᾷ αὐτῇ εἰδικὸν κεφάλαιον. Τὰ περισωζόμενα μνημεῖα αὐτῆς ἀνέρχονται μέχρι τοῦ Ι' αἰῶνος, ἡ ἀρχὴ δὲ αὐτῶν ἀνέρχεται ἴσως ἔτι ἀπωτέρω. Πρὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ μετ' αὐτὴν ἡ δημῶδες αὕτη φιλολογία προτιμομένη χρῆσιν τῆς λαλουμένης καὶ ζώσης γλώσσης, παρήχθη ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς φιλολογίας τῶν σοφῶν, οἵτινες μετεχειρίζοντο γλῶσσαν, ἥτις ἐγράφετο, καίτοι εἶχε παύσει λαλουμένη. Ἡ πορεία τῶν δύο τούτων φιλολογιῶν ὑπῆρξεν ἐπὶ αἰῶνας ὅλους παράλληλος καὶ ἡ μία ἔσχε λεληθότως καὶ ἀσυνειδήτως ροπὴν ἐπὶ τῆς ἐτέρας· ἔνθεν μὲν οἱ λόγιοι, καίτοι μεταφρόνουσι τὴν δημῶδη γλῶσσαν, παρεσύροντο ἐνίοτε εἰς παραδοχὴν τύπων τινῶν αὐτῆς· ἔνθεν δὲ οἱ τῆς δημῶδους θιασῶται δὲν ἠδύναντο πάντοτε νὰ λησμονῶσι τὰ μαθήματα, ἅτινα εἶχον μάθει νὰ γράφωσι μελετώντες ὅπωςδῆποτε τὴν ἀρχαίαν ἢ γλῶσσαν τῶν λογίων. Καίτοι τὰ δύο ταῦτα ρεύματα δὲν εἶχον ἔτι συγχωνευθῆ, ἐκ τῆς ἀμοιβαίας ὁμως αὐτῶν ροπῆς παρήχθη νέα φιλολογικὴ γλῶσσα, ἥτις ὅτῃ μὲν ἔνθεν, ὅτῃ δὲ ἔνθεν ἀποκλίνουσα, συμμορφοῦται ὁμως πρὸς τὰς πολλαπλᾶς ἀνάγκας τῆς νεωτέρας ἡμῶν κοινωνίας καὶ φαίνεται ἱκανοποιοῦσα τὰς ἀνάγκας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος.

Μὴ προτιθέμενοι νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὰ καθέκαστα τοῦ ζητήματος τούτου, περιοριζόμεθα βεβαιοῦντες ὅτι πλὴν τῆς δημώδους φιλολογίας, τὸ μείζον μέρος τῶν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων συγγραφέντων ἐπὶ τῆς ὀθωμανικῆς δεσποτείας καὶ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος, εἶνε πιστῆ συνέχεια τῶν φιλολογικῶν παραδόσεων τοῦ παρελθόντος· ἡ μορφή, ἡ γλῶσσα ὡς καὶ τὸ πνεῦμα αὐτῶν θὰ ἐδικαιολόγουν τὴν ἐν τῇ βυζαντινῇ φιλολογίᾳ κατὰτάξιν αὐτῶν. Τὸ καθ' ἑαυτὴν ἡ ἐκκλησία διετέλεσε πιστὴ εἰς τὸ παρελθὸν τοῦτο· ἀποβλέπων δὲ τις εἰς τὰ ἐνταλτήρια γράμματα, τὰς προσευχὰς ἢ τὰς ἱεράς δεήσεις τὰς συντασσομένας δι' εἰδικὰς περιστάσεις καὶ γενικῶς εἰς τὰ ἔγγραφα τὰ ἐξερχόμενα ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραφείων τῆς Ἀνατολῆς, δυσκόλως θὰ ἀπεφάνετο ὅτι ἡ βυζαντινὴ φιλολογία δὲν ὑφίσταται πράγματι ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν.

Β'

Ἐκτὸς τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τοῦ κεφαλαίου τοῦ ἀφιερωμένου εἰς τὴν δημώδη φιλολογίαν, τὸ ἔργον τοῦ κ. Κρουμβάχερ εἶνε διηρημένον εἰς δύο μέρη· εἰς πεζὸν λόγον καὶ ποίησιν. Οἱ πεζογράφοι ὑποδιαιροῦνται πολλαχῶς, εἰς ἱστορικούς καὶ χρονογράφους, γεωγράφους, φιλοσόφους, ρήτορας, σοφιστὰς καὶ ἐπιστολογράφους, καὶ τελευταῖον εἰς πάντα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀρχαιογνωσίαν. Μόνη ἡ τῶν ὀνομασιῶν τούτων ποικιλία μαρτυρεῖ περὶ τῆς φιλολογικῆς δράσεως τῆς περιόδου ταύτης. Προσθετέον δὲ ὅτι ἐν τοῖς ἀνωτέρω δὲν περιλαμβάνονται πάντα τὰ ἀναγόμενα εἰς τὴν θεολογίαν καὶ τὰ νομικά, τὰ ἱατρικά, τὰ μαθηματικὰ καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ ἐν γένει.

Ἐκάστου τῶν κεφαλαίων τούτων προηγεῖται σύνοψις, ἐν ἣ ἀπαντῶσι σπουδαιόταται πληροφορίαι καὶ κρίσεις, ἔπονται σημειώσεις λεπτομερεῖς ἐπὶ ἐκάστου τῶν κυριωτέρων συγγραφέων ἐκάστης τάξεως, ταύτης δὲ πάλιν ἔπεται πλήρης βιβλιογραφία, σημειοῦσα οὐ μόνον τὰς ἐκδόσεις ἢ τὰς μεταφράσεις ἐκάστου συγγραφέως ἀλλὰ καὶ πάσας τὰς μονογραφίας ἢ εἰδικὰς μελέτας τὰς περὶ αὐτῶν γενομένας ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις. Ἴνα δὲ καταστήσῃ ἐγκόλπιον (vade me cum) ἀπαραίτητον καὶ ὁδηγὸν λεπτομερέστατον καὶ ἀσφαλέςτατον τὸ βιβλίον αὐτοῦ διὰ τοὺς θέλοντας νὰ ἐνασχοληθῶσιν εἰς μελέτας τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας, ὁ κ. Κρουμβάχερ οὐδενὸς ἐφέισθη κόπου. Ἐταξίθετῃσε τὸ ἄπειρον πλῆθος τῶν φιλολογικῶν ὑπομνημάτων μετ' ἄκρας ὑπομονῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας, αἵτινες θὰ ἐκτιμηθῶσιν ὑπ' ἐκείνων μάλιστα, οἵτινες δὲν εἶνε ξένοι πρὸς τὰς μελέτας ταύτας. Ἡ

μεθοδική τῆς ὕλης κατανομή καὶ ἡ τοπογραφικὴ διάταξις βοηθοῦσι τὸν ἀναγνώστην, οὔτινος τὸ ἐνδιαφέρον διεγείρεται ἐν τέλει ἐκάστου κεφαλαίου διὰ τῶν γενικῶν παρατηρήσεων τῶν παρασκευαζουσῶν τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.

Ἐκ πάντων τῶν πεζογράφων ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς προτιμᾷ τοὺς ἱστορικούς. Ὡς ὁ ἴδιος παρατηρεῖ, οὐδεὶς εὐρωπαϊκὸς λαὸς πλὴν τῶν Ἑλλήνων κέκτηται τοσοῦτῳ πλοσίαν ἱστοριογραφικὴν φιλολογίαν. Ἀπὸ Ἡροδότου μέχρι τοῦ Λαονίκου Χαλκοκονδύλου ἡ ἄλυσις δὲν διακόπτεται. Οἱ ἱστοριογράφοι τῆς περὶ ἧς πρόκειται περιόδου προσκολλῶνται εἰς τὰ ἀρχαῖα πρότυπα· μιμοῦνται τοὺς τρόπους αὐτῶν καὶ προσπαθοῦσι μάλιστα νὰ δανεισθῶσι τὸ λεκτικὸν αὐτῶν. Κατανοοῦσιν ὡς καὶ ἐκεῖνοι τὸν χαρακτῆρα καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ἱστορίας· δὲν δύνανται μὲν νὰ ἐξισωθῶσιν αὐτοῖς, ἀκολουθοῦσιν ὁμῶς πιστῶς τοῖς ἔχνεσιν αὐτῶν· πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐμφοροῦνται ἀληθοῦς αἰσθήματος τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης καὶ δὲν στεροῦνται κριτικῆς ἰκανότητος. Δὲν δύνανται δέ τις νὰ ψέξη αὐτοὺς διότι δὲν ἀνεδέχθησαν ὑπέρτεροι τῆς ἐποχῆς αὐτῶν· ἀρκεῖ νὰ ἀναγνωρίσῃ ὅτι εἶνε πολὺ ἀνώτεροι τῶν ἐν τῇ Δύσει συγχρόνων των. Ἐὰν ἔχωσιν ἐλαττώματα, δὲν εἶνε πάντοτε δι' αὐτὰ ὑπεύθυνοι· πολλὰ τούτων προέρχονται ἐκ τοῦ πολιτεύματος, ὑφ' ὃ ἔζων.

Δὲν πρέπει ἐν τούτοις νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ βυζαντινὴ φιλολογία ἀποτελεῖ ὅλον τι ὁμοίμορφον καὶ μονόχροον. Πλὴν τῆς ἀτομικῆς ἀξίας τῆς ἀνυψούσης συγγραφῆς τινὰς ὑπεράνω τῶν συγχρόνων αὐτῶν, τὸ ποιῆλον τῶν ἰδεῶν, τῶν τάσεων, τῶν ὀρέξεων, ἀντανακλᾷται ἀπὸ αἰῶνος εἰς αἰῶνα εἰς τὰ προϊόντα τῆς φιλολογίας ταύτης· οἱ αἰῶνες διαδέχονται ἀλλήλους ἀνόμοιοι πολλάκις καὶ ἡ Ἀνατολικὴ αὐτοκρατορία ἀπέχει πολὺ τῆς πολλάκις ἀποδοθείσης αὐτῇ μορφῆς τῆς ἀκινήσιας. Καὶ αἱ ἐν τῷ λεκτικῷ τῶν συγγραφέων τούτων ποικιλίαι εἶνε τεκμήριον τῶν συνελεσθεισῶν μεταμορφώσεων. Περιοριζόμενοι δὲ εἰς τοὺς ἱστοριογράφους καὶ χωρὶς νὰ ἐξέλθωσι τῆς περιόδου, ἣν ὁ κ. Κρουμβάχερ περιλαμβάνει ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ, λέγομεν ὅτι ἡ τοῦ ἔκτου καὶ ἐβδόμου αἰῶνος συγγραφῆς διαφέρουσι τῶν τοῦ ἐνδεκάτου καὶ τῶν ἐπομένων. Παρὰ τοῖς πρώτοις ἤκιστα καταφανῆς καθίσταται ἡ προσπάθεια ὅπως προσεγγίσωσι τοῖς ἀρχαίοις· διατηροῦσι τὴν ἀφέλειαν αὐτῶν καὶ δὲν φαίνονται προσπαθοῦντες νὰ ἀπαλλαγῶσι τῶν στοιχείων τῆς συγχρόνου ἐποχῆς.

Τὸ ὕφος λ. χ. τοῦ Προκοπίου ἢ τοῦ Ἀγαθίου ἐλέγχει αὐτὸ καὶ μόνον φύσιν λεπτὴν καὶ καλλιτεχνικώτερον συναίσθημα. Αἱ ἰδιότητες αὐτοῦ ἀπαντῶσι μέχρι τοῦ I' αἰῶνος. Ἀναγινώσκοντες εἰς Ἄγγον τὴν Ἰομνηνῆν ἢ εἰς οἰονδήποτε ἄλλον ἱστορικὸν τῶν τελευταίων τῆς αὐτο-

κρατορίας αίωνων, παρατηροῦμεν καταφανέστερον τὸ τεχνικὸν τοῦ ὕφους· τὸ ἐπιτετηδευμένον τῆς ἀκριβολογίας τῶν συγγραφέων τούτων συναισθάνεται τις ὡς διαμαρτυρίαν· καθ' ὅσον ἡ κοινὴ γλῶσσα μορφοῦται, οὗτοι ἀφίστανται αὐτῆς ὀριστικώτερον καὶ προσκολλῶνται ταῖς κλασικαῖς παραδόσεσι μετὰ πλείονος ζέσεως, ἐξωθούσης αὐτοὺς μέχρι σχολαστικότητος. Ἡ τάσις αὕτη πρὸς τὸ ἀρχαῖζεν ἐξικνεῖται εἰς τὸν κολοφῶνα αὐτῆς ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων.

Συνήθως τάσσονται εἰς μίαν μόνην τάξιν οἱ βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ καὶ χρονογράφοι, διακρίνονται δὲ μόνον ἐκ τῆς ἐποχῆς εἰς ἣν ἕκαστος αὐτῶν ἐπεδόθη καὶ δι' ἣν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς πηγὴ. Ἄλλ' ὁ Κρουμβάχερ εὐλόγως παρατηρεῖ ὅτι ὑπάρχει οὐσιώδης διαφορὰ, προερχομένη ἐκ τῆς κοινωνικῆς τάξεως, εἰς ἣν ἰδίᾳ ἕκαστος ἀνήκε καὶ τῆς πρὸς ἣν ἀπετείνετο· λέγει ἡμῖν ὅτι οἱ ἱστορικοὶ ἀπηυθύνοντο εἰς κύκλον περιωρισμένον, τοὺς λογίους, τὸν ἀνώτερον κλῆρον, τοὺς ἐν τέλει καὶ ἐνὶ λόγῳ πρὸς εἰδὸς τι μανδαρίνων, καλλιεργούντων τὰ κλασικὰ γράμματα. Ἀνῆκον δὲ καὶ οὗτοι εἰς τὴν ἐκλεκτὴν ἐκείνην χορείαν τὴν προσπαθοῦσαν νὰ υπερῆχη καὶ χωρίζεται τῶν πολλῶν. Μεταξὺ τῶν συγγραφέων τούτων καταλέγονται καὶ αὐτοκράτορες ὡς λ. γ. Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος καὶ Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνός· βασιλόπαιδες ὡς Ἄννα ἡ Κομνηνὴ καὶ ὁ σύμβουλος αὐτῆς Νικηφόρος Βρυέννιος, καὶ παρ' αὐτοῖς εὐρίσκομεν μεγιστᾶνας, ἱεράρχας, νομομαθεῖς καὶ ἐξ ἐπαγγέλματος λογίους.

Οἱ χρονογράφοι ἀπ' ἐναντίας ἔγραφον διὰ κοινὸν εὐρύτερον καὶ ἤττον ἐκλεκτόν, εἰδικῶς δὲ διὰ τὸ πληροῦν τὰς μονὰς πλήθος. Οὗτοι ἐν ταῖς συρραφαῖς αὐτῶν ἐπεμελοῦντο τῆς τέχνης, τοῦ ὕφους καὶ αὐτῆς τῆς συντάξεως ἤττον τῶν ἱστορικῶν· εἶνε κατὰ τοῦτο νεώτερισται καὶ μᾶλλον δημῶδεις. Μοναχοὶ ὄντες τὸ πλείστον, ἔλκονται μᾶλλον ὑπὸ τῶν στοιχείων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἢ ὑπὸ τῶν κοσμικῶν γεγονότων καὶ περὶ τούτων μᾶλλον ἐνδιαφέρονται.

Δὲν θὰ παρακολουθήσωμεν τὸν κ. Κρουμβάχερ εἰς τὰ ἄλλα τὰ περὶ πεζογράφων μέρη τοῦ βιβλίου αὐτοῦ· ἀρκεῖ νὰ ἐπαναλάβωμεν ἅπαξ ἔτι ὅτι οὐδεὶς κλάδος ἀνθρωπίνης γνώσεως ὑπάρχει, τοῦ ὁποίου νὰ μὴ ἐπεμελήθησαν οἱ τοσοῦτον διασυρθέντες βυζαντινοὶ οὗτοι. Ψέγουσιν αὐτοὺς ὅτι οὐδένα κλάδον προήγαγον. Ἐπιτρέπεται ἡμῖν νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἡ ἀποστολὴ αὐτῶν δὲν ἦτο δημιουργικὴ ἀλλὰ συντηρητικὴ. Ἀλλὰ καὶ παραλειπομένου παντός ὅ,τι ὀφείλομεν εἰς τοὺς βυζαντινοὺς νομομαθεῖς, δὲν δύναται νὰ ὑποστηρίξῃ τις ὅτι ἠκολούθησαν οὗτοι τετριμμένην συντηρητικὴν πορείαν, ἀλλοτρίαν πάσης ἀναπτύξεως καὶ προόδου. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις, ἣν ἐπεχείρησαν οἱ εἰκονο-

κλάσται ἀπέτυχεν, ἀλλ' οὐχ ἤττον διαμένει σπουδαιοτάτη ὡς σημειῶν τῆς τῶν χρόνων ἐκείνων καταστάσεως. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ πραγματωθῆ ἡ ἐπιχείρησις αὕτη παρ' ἀνθρώποις τοσοῦτον ἐστερημένοις ἰδεῶν ὅσον θέλουσι νὰ παραστήσωσι τοὺς βυζαντινοὺς. Μὴ δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν τὸ αὐτὸ περὶ πασῶν τῶν τῆς ἱστορικῆς ταύτης περιόδου θεολογικῶν συζητήσεων; Κατ' αὐτὰς προέκειτο πάντοτε περὶ ζητημάτων ἀφηρημένων, οὐδὲ θὰ ἐσπούδαζον περὶ ταῦτα εἰ μὴ ἦσαν αὐτοῖς προσιτά. Μεγάλαις κοινωνικὰ ζητήματα ὑπεκρύπτοντο συνήθως ὑπὸ τὰ θεολογικὰ δόγματα. Αἱ αἱρέσεις ἦσαν τρόπον τινὰ τελευταῖον προϊόν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Αἱ σύνοδοι καὶ οἱ αὐτοκράτορες καταπολεμοῦντες αὐτάς, ἐμάχοντο ὑπὲρ τῆς ἀσφαλείας τοῦ κράτους, ὡς καὶ ὑπὲρ τῆς ἐνόητος τῆς ἐκκλησίας. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν τοῖς μακροῖς ἀγῶσι, τοῖς προηγηθεῖσι τοῦ μεγάλου σχίσματος τοῦ Φωτίου καὶ ἐπακολουθήσασιν αὐτῷ. Ὅταν ἀμερολήπτως καὶ ἄνευ προκαταλήψεων μελετηθῶσι ταῦτα, θὰ ἀνευρεθῶσιν ἐν αὐτοῖς, φρονοῦμεν, πολλαὶ ἀναλογίαι καὶ ὁμοιότητες πρὸς τὴν τῆς Δύσεως μεταρρυθμίσιν καὶ θ' ἀποδοθῶσιν εἰς τοὺς ἐναργῶς μετασχόντας τούτων ἐμπνεύσεις πολλῶ ὑψηλότεραι καὶ διανοητικῆ ἰκανότης πολλῶ μείζων τῆς μέχρι τῆς σήμερον ἀποδοθείσης αὐτοῖς.

Περὶ φιλοσοφίας προκειμένου, ἐρωτῶμεν ἂν δὲν οφείλεται ἐπαινος εἰς τοὺς βυζαντινοὺς, ὅτι αὐτοὶ πρῶτοι τὴν σπουδὴν τοῦ Πλάτωνος ἀνενέωσαν· «ἐν ᾧ ἐν τῇ Δύσει ἐπεκράτει ἀπεκλειστικῶς τὸ κύρος τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐνᾷ καὶ αὐτοὶ οἱ σχολαστικοὶ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ἐγνώριζον τὸν Πλάτωνα ἐκ μεταφράσεων, ὁ δὲ Πετράρχης μόλις ἐτόλμα νὰ ἐκφράσῃ τὴν προτίμησιν αὐτοῦ εἰς τὴν ἀκαδημίαν, ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος μετὰ ζήλου ἐπεδόθησαν εἰς τὴν μελέτην τοῦ Πλάτωνος μᾶλλον ἢ τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους»¹. Μεταξὺ τῶν νέων τούτων ὁπαδῶν τοῦ Πλατωνισμοῦ διακρίνονται ὁ Ψελλὸς καὶ Ἰωάννης ὁ Ἰταλός. Βραδύτερον κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα ὁ Πλήθων, ὅστις ἦτο ἄξιος ἰδιαίτερας μείας ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ κ. Κρουμβάχερ, συνετέλεσεν εἰς τὴν διάδοσιν τῶν ἰδεῶν τοῦ μεγάλου τοῦ Σωκράτους μαθητοῦ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ μάλιστα κατήντησε νὰ θελήσῃ νὰ ἀνακαινίσῃ τὸν χριστιανισμὸν διὰ τοῦ Πλατωνισμοῦ.

Μέχρι τοῦδε ἐπραγματεύθημεν περὶ ἱστορίας καὶ φιλοσοφίας· ἀλλ' ἡ φιλολογία λαοῦ τινος δὲν εἶνε πλήρης, ἂν δὲν παραγάγῃ καὶ ἔργα τῆς φαντασίας. Δὲν εἶχον ἄρα γε τοιαῦτα οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸ διάστημα τῶν δέκα τούτων αἰῶνων; Τί ἀνεγίνωσκεν ὁ λαὸς ἐκεῖνος; ποῦ ἐζήτει τὴν

¹ Κρουμβάχερ σελ. 171.

πνευματικὴν αὐτοῦ ἀναψυχὴν ; πῶς διεσκέδαζε ; Θεάτρον εἶχε φαίνεται τὸ ἵπποδρόμιον· ἔστερεῖτο ἐφημερίδων· κοινοβουλευτικαὶ συζητήσεις δὲν ὑπῆρχον καὶ ἂν ἐκινεῖτο τὸ ἐνδιαφέρον αὐτοῦ ὑπὸ τῶν μεγάλων ἐγκλημάτων καὶ τῶν διασῆμων δικῶν, ὡς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, εὐλόγως δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο δὲν ἱκανοποιεῖτο, ἅτε μὴ δημοσιευομένων τῶν σχετικῶν πρακτικῶν. Πῶς ἀνεπλήρου λοιπὸν τὴν ἔλλειψιν ταύτην ;

Ἐν πρώτοις εἶχε τὸ μυθιστόρημα.

Ὁ κ. Κρουμβάχερ δὲν εἶνε βεβαίως θαυμαστὴς τοῦ βυζαντινοῦ μυθιστορηματος. Οἰκτεῖρει τὸ ἐν αὐτῷ πομπῶδες τοῦ ὕφους, τὴν πλοκὴν, τὴν ἔλλειψιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἀποδίδει τὴν αἰσθητικὴν αὐτοῦ ἀσημότητα εἰς αὐτὸν τὸν βίον τῆς κοινωνίας, πρὸς ἣν ἀπηυθύνετο. «Τὰ ἐν αὐτῷ παριστάμενα πρόσωπα, λέγει, εἶνε σκιαί, ψευδῆ δὲ ἢ νεφελώδη τὰ τοπεῖα, οὐδὲν τὸ εὐκρινές, οὐδὲν τὸ πραγματικὸν ἔχοντα, ἢ μορφὴ καὶ ἢ χροιά κενὰ καὶ ἄψυχα, ὡσεὶ οὐδέποτε οἱ μυθιστοριογράφοι οὔτοι ἔρριψαν βλέμματα ἐπὶ ζῶντος προτύπου. Κεκλεισμένοι ἐν μουσεῖῳ τινὶ πλήρει κονισάλου ἐργάζονται παράγοντες ἔκτυπά τινα. Εἶνε οἱ ἀντίποδες τῶν Φλωμπέρ, τῶν Ζολᾶ, τῶν Κέλλερ, τῶν Δοστοϊέφσκη, τῶν Τολστόη». Οὐδὲν δικαιοτέρον τῶν κρίσεων τούτων. Φρανοῦμεν ὅμως ὅτι ἡδύνατό τις νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τοὺς μυθιστοριογράφους τοῦθ' ὅπερ ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς εἶπε περὶ τῶν ἱστορικῶν, νὰ μὴ κακίζωμεν δηλ. αὐτούς, διότι δὲν προεπορεύθησαν τῆς ἐποχῆς αὐτῶν. Οἱ Φλωμπέρ καὶ οἱ Τολστόη εἶνε προϊόντα τοῦ ΙΘ' αἰῶνος καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀναφανῶσι κατὰ τὸν μεσαίωνα ἢ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Ἄδικον δὲ ἴσως εἶνε νὰ καταδικάσῃ τις ὀλόκληρον εἶδος λόγου ἐξετάζων αὐτὸ μόνον κατὰ τὴν παρακμὴν του. Ἄν, ὡς ἀρχόμενοι ἠύχθημεν, ὁ κ. Κρουμβάχερ εἶχε περιλάβει ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ τὸν Δ' αἰῶνα, θὰ συνέδεε τὸ βυζαντινὸν μυθιστόρημα μετὰ τῶν κατὰ *Δάφνιν καὶ Χλόην* καὶ τῶν *Αἰθιοπικῶν*, καὶ ἴσως τότε θὰ ἐμετρίαζε τὴν αὐστηρότητα τῆς κρίσεως αὐτοῦ. Ὁ Μανασσῆς, ὁ Εὐστάθιος Μακρεμβολίτης, ὁ Εὐγενειανὸς καὶ οἱ ἄλλοι μυθιστοριογράφοι, οὗς ἐπισκοπεῖ προῆλθον ἐκ τῶν Λόγγων καὶ τῶν Πολυδώρων εἶνε μιμηταὶ ἐκεῖνων μὴ ἀναζητήσαντες νέαν ὁδὸν καὶ διὰ τοῦτο—ὡς συμβαίνει ἐν ὁμοίαις περιστάσεσι—δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπέλθῃ ἢ παρακμῇ.

Πρὸς τῇ μιμῆσει τῶν ἀρχαίων προτύπων μνημονευτέα καὶ ἡ ροπή ἢ ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου ἀσκηθεῖσα ἐν γένει ὑπὸ τῶν ξένων στοιχείων, μεθ' ὧν ἀλληλοδιαδόχως ἤλθεν οὗτος εἰς ἐπαφήν. Καθὼς λέγει ὁ κ. Γάστων Παρί : «Τὸ εἰς πεζὸν λόγον μυθιστόρημα ἀποτελεῖ εἶδος

λόγου μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας μορφωθὲν ὑπὸ κύκλου καλουμένου τῶν ἑλληνιστῶν, ἀποτελοῦντος τὴν μεγάλην ἑστίαν, ἐν ἣ συνανεμίγησαν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ὁ πολιτισμός, ἡ θρησκεία, ἡ τέχνη καὶ ἡ φιλολογία. Τὸ εἶδος τοῦτο ὑπῆρξε γονιμώτατον ἐν τῇ χώρᾳ τῆς γενέσεως αὐτοῦ, ἐνῶ παρ' ἡμῖν ὀλίγιστα ἔργα ὡς δείγματα αὐτοῦ διτηρήθησαν. Ἐξηκολούθησεν ὁμοῦς εὐδοκιμοῦν κατὰ τὴν βυζαντινὴν περιόδον. Πολλὰ τοῦ εἶδους τούτου ἔργα μετεφράσθησαν εἰς τὴν Λατινικὴν καὶ κατέθελξαν τὰ πνεύματα τῶν ἐν τῇ Δύσει διὰ τοῦ ἀλλοκότου τῶν ἐν αὐτοῖς διηγήσεων, ἐν αἷς μεγίστη θέσις παρέχεται τῷ ἔρωτι¹. Βραδύτερον, ὅτε αἱ σταυροφοραὶ ἐπήγαγον τὴν συνάφειαν τῶν λαῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ἐξασκηθεῖσα ἀμοιβαία ροπή ἐξετάθη καὶ εἰς τὰ γράμματα. Ἐντεῦθεν παρήχθη τὸ ἱπποτικὸν μυθιστόρημα· ἀλλὰ τὸ μυθιστόρημα τοῦτο παρεδέξατο ἐν Ἑλλάδι τὴν δημώδη μορφήν καὶ τὴν δημώδη γλῶσσαν, ἐνῶ ἡμεῖς ἀσχολοῦμεθα ἐνταῦθα μόνον περὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν γραφέντων ἐν τῇ λογικῇ γλώσσῃ, τῇ γενομένη ὄργανον τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας· ἡ ἐπίμονος χρῆσις τῆς γλώσσης ταύτης ἤρκεσεν ὅπως προδώσῃ τοῖς συγγραφεῦσι τοῖς χρησαμένοις αὐτῇ τὴν τραχύτητα τὴν ἀποτελοῦσαν τὴν ἀδυναμίαν αὐτῶν, ὅπως παρακωλύσῃ τὴν φυσικὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλολογίας, ὅπως ἐνὶ λόγῳ ἐγκολάψῃ αὐτῇ τὸν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐπίπλαστον ἐκείνον χαρακτήρα, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ οὐδὲν θὰ ἴδωμεν αὐτὴν καθ' ὁλοκληρίαν ἀπαλλασσομένην, εἰμὴ ὅταν ἀφεθῇ αὐτὴ εἰς τὸ κράτος τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Τὸ συναίσθημα τοῦτο ἄρχεται ἀναφαίνομενον καὶ ἐν αὐτῇ τῇ μυθοπλασίᾳ. Παρὰ τῷ περιπετειῶδι καὶ ἔρωτικῷ ὑπάρχει καὶ τὸ θρησκευτικὸν μυθιστόρημα. Τὸ ἀριστούργημα τοῦ εἶδους τούτου τοῦ λόγου εἶνε ὁ βίος τοῦ Ἰωάσαφ καὶ τοῦ Βαρλαάμ. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐπὶ πολὺ ἀπεδίετο Ἰωάννη τῷ Δαμασκηνῷ καὶ ἀμφισθητεῖ μὲν τὴν πατρότητα τούτου ἢ νεωτέρα κριτικῇ, ἀλλ' οὐχ ἥττον τάσσει αὐτὸ εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ Ζ' αἰῶνος, δηλ. εἰς τὴν ἀρίστην ἐποχὴν τῶν βυζαντινῶν γραμμάτων.

Πλεῖστα ἐπεισόδια τοῦ μυθιστορήματος ἀνευρίσκονται ἐν τοῖς βουδιστικοῖς βιβλίοις καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάσαφ εἶνε πιθανῶς ἀντιγραφή φωνητικῇ ἐνός τῶν ὀνομάτων τοῦ Βούδα²· ἀλλὰ τοῦτο οὐδαμῶς κωλύει τὸ νὰ εἶνε τὸ βιβλίον ἐξόχως χριστιανικόν. Ἡ φήμη αὐτοῦ κατὰ τὸν μεσαιῶνα ὑπῆρξε μεγάλη, μετεφράσθη δὲ εἰς τὰς πλείστας τῶν δυτικῶν γλωσσῶν. Τὸ ἔργον τοῦτο συνδέεται πολλαχῶς τοῖς βίοις τῶν ἁγίων,

¹ Ἴδε Litterature française du moyen âge.

² H. Zotenberg: Notice sur le livre de Barlaam et de Joasaph. Paris 1886

τοῖς ἀποτελοῦσι τὴν πνευματικὴν τροφὴν τῆς ἀνατολικῆς Χριστιανωσύνης κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Τὸ κατὰ συνθήκην μυθιστόρημα ἀπετείνετο τῇ τάξει τῶν λογίων, ὁ δὲ λαὸς ἀνεγίνωσκε τὸν βίον τῶν ἁγίων.

Καὶ ἀφ' οὗ ἀκόμη τὸ μυθιστόρημα ἐξελαϊκεύθη διὰ τῶν ποιητῶν τῆς δημώδους γλώσσης, οἱ βίοι οὗτοι ἀντεποιοῦντο τὴν εὐνοίαν τοῦ κοινοῦ ὑπὲρ ἑαυτῶν. Καὶ κατ' αὐτὴν δὲ τὴν ἐποχὴν τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας ἐγράφοντο ἔτι τοιοῦτοι πρὸς τιμὴν νέων μαρτύρων τῆς πίστεως. Οἱ βίοι λοιπὸν οὗτοι περιλαμβάνουσιν οὕτω πως ἅπασαν τὴν ἱστορικὴν περίοδον τὴν ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ χριστιανισμοῦ μέχρι τῆς ἑλληνικῆς ἀναγεννήσεως. Ἀποτελοῦσι δ' οὗτοι ἰδίαν φιλολογίαν, τοσοῦτω μᾶλλον ἐνδιαφέρουσαν, ὅσῳ ἀνευρίσκει τις ἐν αὐτῇ οὐ μόνον τὴν ἀνταύγειαν τῶν μυχιαϊτάτων συναισθημάτων τῶν λαῶν, παρ' ὧν κατὰ προτίμησιν ἀνεγινώσκοντο, ἀλλὰ καὶ πολυτίμους ἐνδείξεις περὶ τῶν ἡθῶν, τῶν ἰδεῶν, τῆς καλαισθησίας καὶ τῶν γνώσεων τῶν λαῶν τούτων. Ἡδύνατο ὁ ἱστορικὸς νὰ ἀνεύρη ἐν αὐτοῖς νέα γεγονότα καὶ ὠφεληθῆ καὶ ἐξ αὐτῶν ἔτι τῶν μυθευμάτων, ὑφ' ὧν τὰ γεγονότα ταῦτα δυνατὸν νὰ περιβάλλωνται. Διότι τὸ θαυμαστὸν ὑπερπλεονάζει ἐν τοῖς βίοις τούτοις τῶν ἁγίων τῶν σπουδαιότατον ἔργον σχόντων τὸ θαυματουργεῖν. Ἀλλὰ τὰ θαύματα ταῦτα διαφέρουσι τῶν ἐπισημῶν τῶν μυθιστοριογράφων τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, καθ' ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐπίστευεν εἰς αὐτὰ καθ' ὃν τρόπον καὶ ὁ ἀναγνώστης. Καὶ ὑπὸ γλωσσικὴν δὲ ἐποψίν τὰ ἔργα ταῦτα εἶνε λίαν σπουδαῖα. Ἐν αὐτοῖς ἡ φιλολογικὴ γλῶσσα προσαρμόζεται ταῖς καθημεριναῖς ἀνάγκαις καὶ παριστᾷ κάλλιον πάντων τῶν ἄλλων προϊόντων τῆς φιλολογίας ταύτης διὰ τῶν ἀνωμαλιῶν καὶ τῶν μεταβολῶν τὸν μεταξὺ τῆς παραδόσεως καὶ τῆς συνηθείας μακρὸν ἀγῶνα.

Εἶνε λυπηρὸν ὅτι ὁ κ. Κρουμβάχερ οὐδὲν λέγει περὶ τῶν βίων τούτων. Πιθανῶς ἐθεώρησεν αὐτοὺς μέρος τῆς θεολογικῆς φιλολογίας τῆς ἀποκλεισθείσης τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Ἐν τούτοις φρονοῦμεν ὅτι συνδέονται οὗτοι τῇ καθόλου τῆς περιόδου ταύτης φιλολογίᾳ, ὡς καὶ τὸ σύγχρονον μυθιστόρημα συνδέεται τῇ γαλλικῇ ἑξαγραμματολογίᾳ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος. Αὐτὸς ὁ ἀριθμὸς μόνον τῶν συγγραμμάτων τούτων τεκμηριοῖ τὴν δημοτικότητα αὐτῶν. Παραλείποντες νὰ εἴπωμέν τι περὶ τῶν ἑλληνικῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐκδόσεων, δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ὁ Migne καὶ οἱ Βολλανδισταὶ ἐδημοσίευσαν ἐξ αὐτῶν ὀλόκληρον βιβλιοθήκην. Μαρτυρεῖ δὲ περὶ τῆς σπουδαιότητος τῶν συγγραμμάτων τούτων οὐ μόνον ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκδόσεων, ἀλλὰ καὶ ἡ πληθὺς τῶν οὕτως εἰπεῖν ἀντιτύπων αὐτῶν. Ἐν πάσαις ταῖς εὐρωπαϊκαῖς συλλογαῖς, ἔτι δὲ μᾶλλον ἐν ταῖς τῆς Ἀνατολῆς, εὐρίσκει τις ἑκατοντάδα ἴσως χειρογράφων τοῦ εἴδους τούτου

ἀπέναντι ἐνὸς κλασικοῦ χειρογράφου. Ἡ κυκλοφορία τῶν βίων τῶν ἀγίων καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μυθιστορήματος ὑπερέβαινε τὴν τῶν ἄλλων βιβλίων κατὰ τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν καθ' ἣν τὸ σημερινὸν μυθιστόρημα ὑπερβαίνει τὴν κυκλοφορίαν τῶν ἄλλων βιβλίων.

(Ἔπεται τὸ γ' καὶ τελευταῖον μέρος)

Δ. Βικέλλας

ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΤΑ ΤΕΜΠΗ

Ἐκ Ραψάνης ἀνώμαλος κατωφέρεια ὅτε μὲν δι' ἀμπέλων, ὧν οἱ φράχται συνιστάμενοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκ παλιούρων ἀφῆκαν ἴχνη τῶν θωπειῶν τῶν ἐπὶ τε τῶν ἐνδομάτων καὶ τοῦ προσώπου ἡμῶν, ὅτε δὲ διὰ στεγοῦ μονοπατίου ἐπὶ τῶν καταφύτων πλευρῶν τοῦ Κάτω Ὀλύμπου δεξιᾷ τῆς χθαμαλοτέρας αὐτοῦ δευράδος καταφύτου καὶ ταύτης καὶ ἀφ' ἧς ἐκτὸς τῆς δασώδους ἀποτόμου κατωφέρειας ἐχώριζεν ἡμᾶς καὶ τὸ ἐκ Ραψάνης κατερχόμενον μέγα ρεῦμα, μᾶς ἔφερε μετὰ μιᾶς ὥρας πορείαν εἰς τὴν Σμίξιν, ἧτοι εἰς τὸ βῆθος μικρᾶς καὶ ἀδύτου πλατανόφυτου, ἐν ᾗ μίγνυνται τὰ ἐκ Ραψάνης καὶ Κρανίας κατερχόμενα δύο ρεῦματα. Ταύτην κατὰ μῆκος διεληθόντες ὑπὸ τὴν σκιάν τῶν πλατάνων τῆς ἀνήλθομεν ἀνωφέρειαν καὶ εὐρέθημεν ἐπὶ ὄροσπέδιου, ἔνθα ὑπάρχουσι καλύβαι ἀνήκουσαι εἰς τοὺς Ραψανιώτας, ἐν αἷς οὗτοι παραμένουσι κατὰ τὴν συγκομιδὴν τῶν κορπῶν των. Ἐκεῖθεν μέχρι τοῦ ποταμοῦ ἡ κατωφέρεια ἦτο ὀμαλή, μετὰ ἡμίσειαν δὲ ὥραν εὐρέθημεν πρὸ τῆς γεφύρας τῆς κατασκευασθείσης κατὰ τὴν ἐπιστρατείαν τοῦ 1886 καὶ ἐνούσης τὰς δύο ὄχθας τοῦ Πηνειοῦ, ἔνθα λήγουσι τὰ Τέμπη, εἰς ἃ ἡμεῖς ἀντιθέτως ἐκ τῆς ἐξόδου εἰσελθόντες, ἀφ' οὗ ἐπὶ πέντε λεπτὰ ἐβαδίσαμεν μεταξύ λυγαριῶν, ἐφθάσαμεν ἐκεῖ ἔνθα προέκειτο νὰ διημερεύσωμεν.

Βαθὺ καὶ μυστηριώδες αἶσθημα σεβασμοῦ καταλαμβάνει τὸν ἄνθρωπον, ἅμα ὡς ἀντικρύσει τὸ φοβερόν, ἐπιβλητικὸν καὶ συνάμα τερπνὸν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του ἐκτυλισσόμενον ἐκεῖνο θέαμα. Ὑπερύψηλοι βράχοι καθέτως ἐκ Β. καὶ Ν. κατερχόμενοι σχηματίζουσιν ὠσειδῆ πλατείαν, ἧτις φαινομένη ὡς νὰ κλείηται πρὸς Μ. ἀνοίγεται πρὸς τὴν πρὸς Α. πεδιάδα τοῦ Τσάγεζι. Οἱ ἐκεῖ ἐσκορπισμένοι αἰωνόβιοι καὶ ὑψικάρηνοι πλατάνοι παρέχουσι τὴν βαθεῖαν σκιάν των εἰς τὸν κουρασμένον ὀδοιπόρον, ἄλλοι δὲ πλέκοντες διὰ τῶν πολυσχίστων ριζῶν των τὴν δεξιὰν ὄχθην

τοῦ Πηγνείου κλίνουσιν ἐπιχαρίτως τοὺς κολοσσιαίους κορμούς των ἐπὶ τῆς κοίτης του, ἐνῶ ὁ ποταμὸς διερχόμενος ἡρέμα φιλεῖ τοὺς κλώνους των, οἶονεὶ εὐχαριστῶν αὐτοὺς διότι τὸν προφυλάττουσι διὰ τῆς σκιάς των ἀπὸ τὰς φλογεράς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου, ἡ δὲ αὐρὰ κινουσα τὰ φύλλα των νανουρίζει τὸν ἥσυχον ροῦν του, συνοδεύουσα τὸ ἄσμα τῶν πτηνῶν. Τὴν ἀριστερὰν ὄχθην κοσμεῖ ἡ λυγαριά, λούουσα τὰς ρίζας αὐτῆς ἐν τοῖς ὕδασι αὐτοῦ καὶ ὄπισθεν ταύτης προβάλλουσι θαλεροὶ κήποι ὀπωροφόρων δένδρων, ἐκτεινόμενοι μέχρι τῆς βάσεως τοῦ ἀποτόμως κεκομμένου Ὀλύμπου, κτήματα τῶν Ραφανιωτῶν, εἰς ἃ μεταβαίνει τις δι' ἀτραποῦ, πρὶν ἢ διέλθῃ τὴν γέφυραν. Ἐφθονον, δροσερὸν καὶ διαυγὲς ὕδωρ ὀρμητικῶς ἐξερχόμενον ἐκ τῶν βράχων τῆς Ὀσσης σχηματίζει παρ' αὐτὴν κοίτην βαθεῖαν, διερχόμενον δὲ διὰ τῶν ριζῶν τῶν πλατάνων καὶ σχηματίζον μικροσκοπικοὺς λοφίσκους ὑδροβίων φυτῶν, χύνεται εἰς τὸν Πηγνεῖον. Ἐτέρα πηγὴ ἐπίσης δροσερὰ καὶ διαυγὴς ἐξερχομένη κάτωθεν τῆς ὁδοῦ χύνεται πολλάκις διὰ τῆς κατωφεροῦς καὶ βρυώδους αὐτῆς κοίτης εἰς τὸν ποταμόν. Ἐκ τῆς καθέτου τομῆς τῶν φοβερῶς μεγαλοπρεπῶν ἐκείνων βράχων, ὧν τὸ ὕψος καὶ τὰ γεωλογικὰ στρώματα, ἐκτὸς τῶν παραλλαγῶν, ὡς τὰ κατερχόμενα ὕδατα καὶ ἡ ἀτμοσφαιρικὴ ἐπίδρασις ὀλοκλήρων αἰῶνων προὔξενησαν αὐτοῖς, εἶνε ἀκριβῶς ὁμοία, πειθόμεθα ὅτι τὰ δύο ταῦτα ὄρη ἦσαν ποτε ἠνωμένα καὶ ὅτι πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων βίαιοι κλονισμοί, ἐπιφέροντες πιθανῶς καὶ ἄλλας γεωλογικὰς μεταβολάς, ἀπεχώρισαν ἀποτόμως καὶ ταῦτα, ἀφήσαντα οὕτω διέξοδον εἰς τὸν Πηγνεῖον, ὅστις δεχόμενος πάντα τὰ ἐκ τῶν περικυκλούντων τὴν Θεσσαλίαν ὑψηλῶν ὄρεων κατερχόμενα ὕδατα, ἀρδεύων γονιμοποιεῖ τὸ πλούσιον αὐτῆς πεδῖον καὶ εἶτα κυλινδεῖ ἡρέμα τὰ θολὰ νερά του διὰ τῆς στενῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν πρὸς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον, δι' ὃ καὶ δικαίως ὁ Πηγνεῖος ἐκαλεῖτο πατὴρ τῆς Θεσσαλίας. Ἄν δὲ ὡς ἡ ἀποχωρίσασα τὰ δύο ταῦτα ὄρη ὑπεράνθρωπος δύναμις συνήνου καὶ πάλιν αὐτά, οὕτως ἄκριβῶς θὰ ἐφηρμόζοντο πρὸς ἄλληλα, ὥστε τὰ τοῦ Πηγνείου ὕδατα, μὴ ἔχοντα ἄλλην διέξοδον, θὰ μετέβαλλον τὴν θεσσαλικὴν πεδιάδα εἰς μεγάλην λίμνην, ὡς ἦτο ἴσως πρὸ τοῦ βιαίου τούτου ἀποχωρισμοῦ των. Τὸ γεγονός τοῦ βιαίου τούτου κλονισμοῦ οἱ πρόγονοι ἡμῶν παρέστησαν διὰ τῆς Τιτανομαχίας.

Ὁ Εἰέρξης ἐσκέφθη νὰ κλείσῃ τὰ Τέμπη καὶ μεταβάλλῃ τὴν πεδιάδα τῆς Θεσσαλίας εἰς λίμνην, ἀλλ' οἱ Θεσσαλοὶ φρονίμως ποιούντες ἔστειλαν πρὸς αὐτὸν τὸν υἱὸν τοῦ Ἀλεῖα προσφέροντες γῆν καὶ ὕδωρ. Ἡ δύνατο νὰ τὸ πράξῃ ἄρά γε; κατ' ἐμέ, ἡ δύνατο ἕνεκα τῆς πληθῆος τῶν μέσων ἅτινα διέθετε· πού ὅμως καὶ πῶς, τοῦτο εἶνε ζήτημα, ὅπερ

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ'

Γ'

*Ένιοι τῶν προμνησθέντων μυθιστοριογράφων ἐστιχοῦργησαν τὰς διηγήσεις αὐτῶν. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ χρονικὰ ἐμμέτρως γεγραμμένα. Νόννος ὁ συγγραφεὺς τοῦ μεγίστου ποιήματος τῶν Διονυσιακῶν, κατέλιπεν ἡμῖν παράφρασιν τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου ἐν ἑξαμέτροις. Ἐμμέτρως δὲ ἐγράφοντο καὶ αὐταὶ ἔτι αἱ ἐπιστημονικαὶ πραγματεῖαι. Ἡ τοιαύτη ἐργασία ἦν ἀρεστὴ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ὁ δὲ κατάλογος τῶν ἑξῶθεν ἢ βεβήλων καθίσταται κατ'αὐτὴν ἐκτενέστερος. Ὁ κ. Κρουμβάχερ συνάγων αὐτοὺς ἐπὶ τὸ αὐτό, οὕτως ἀποκαλεῖ πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν λειτουργικῶν ποιητῶν τῶν ἀντιπροσωπευόντων τὴν ἀληθῆ τῆς περιόδου ποίησιν καὶ παρέχει ἡμῖν λεπτομερεῖς σημειώσεις περὶ εἰκοσιοῦ βεβήλων ποιητῶν, ἐξ ὧν ἀναφέρομεν Γεώργιον τὸν Πισίτην, ὃν οἱ σύγχρονοι παρέβαλλον πρὸς τὴν Εὐριπίδην καὶ ὅστις ἤμιστα τυγχάνει ὧν ἄξιός τῶν ἀσφρημιῶν, εἰς ἃς ἐξέθηκεν αὐτὸν ἑκτοστὴ ἢ παραβολὴ αὐτῆ. Ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς ἀνομολογεῖ ὅτι ἀνευρίσκει εἰς αὐτὸν «ἀπλότητα ἐν τῇ ἐπινοίᾳ καὶ πολλὴν τὴν ἀκρίθειαν ἐν τοῖς καλοῖς αὐτοῦ ἰάμβοις.»—Ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Σοφὸς κατέλιπεν ἐκτὸς τῶν πεζῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων, πλεῖστα ἑμμετρα, εἰς ἃ ὁ κ. Κρουμβάχερ ἀποδίδει τὸν ἀσθενῆ ἔπαινον «ὅτι δὲν στεροῦνται σπουδαιότητος ὑπὸ γραμματολογικὴν καὶ γλωσσικὴν ἔποψιν». Ὁ ἐκ Μιτυλήνης Χριστοφόρος, εἰς τῶν καλλίστων βυζαντινῶν ποιητῶν, ἔχει καλαισθησίαν καὶ πνεύματος χάριν, σπάνια προσόντα τῶν λογίων τῆς περιόδου ταύτης. — Ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος στιχοῦργὸς λίαν γόνιμος, διεξέφυγε τὴν λήθην χάρις εἰς ποιήματα, ὧν ἡ ὑπόθεσις εἶναι εἰλημμένη ἐκ τοῦ συνήθους βίου, γεγραμμένα εἰς κοινὴν γλῶσσαν, ὄντα δὲ ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων μνημείων τῆς δημόδους φιλολογίας.— Ὁ Ἐμμανουὴλ Φιλῆς, συγγραφεὺς μυριάδων στίχων περὶ διαφόρων ἀντικειμένων, ἔσχε τὴν εὐτυχίαν νὰ τύχῃ ἐκδότου τοῦ σοφοῦ ἑλληνιστοῦ γάλλου, τοῦ μακαρίτου Ε. Μίλλερ. Ὁ δὲ Ἰωάννης Ἰζέτζης ἐπέγραψε μίαν τῶν πολυαριθμῶν αὐτοῦ συλλογῶν *χιλιάδες*.

Οἱ ποιηταὶ οὗτοι ἔγραψαν ἐμμέτρως ὅ,τι οἱ σύγχρονοι αὐτῶν ἱστορικῶς ἔγραφον ἐν πεζῷ λόγῳ. Ἐχόμενοι τῶν κλασικῶν ὑποδειγμάτων, προ-

¹ Συνέχεια καὶ τέλος ἴδε προηγ. φυλλάδιον.

Παρισιονί 15 - 1892

σεπάθουν νὰ ἐξομοιωθῶσι πρὸς αὐτὰ κατὰ τὸν τύπον, τὸ μόνον καθ' ἡδύνατον νὰ μιμηθῶσιν αὐτούς. Καὶ ὅτε ἡ ἀρχαία προσφῶδια ἀπωλῆσθαι διὰ τὸ οὐς, ἐγυμνάζοντο ἔτι γράφοντες ἰσχυροὺς ἢ χρωμένοι μέτροις ἀνκρεοντικοῖς. Μιμηταὶ ἦσαν καὶ οἱ τῆς προηγουμένης περιόδου ποιητῶν ἀλλ' οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἦσαν ἐγγυτέρω τῶν προτύπων καὶ ἡ ἐπιτήδευσις παρ' αὐτοῖς εἶνε ἤττον καταφανής. Ἴνα δὲ ἀποδῶμεν πλήρη δικαιοσύνην, ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἂν ἡ Ἀλεξανδρινὴ ἐποχὴ σεμνύνετο ὡς παραγαοῦσα τὸν Θεόκριτον, καὶ παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς ἀνεδείχθησθαι ποιητῶν ἐπιτυχῶς μιμηθέντες τοὺς ἀρχαίους· οὕτως αἱ παραποιήσεις ἀνκρεοντικῶν ᾠδῶν ἐπὶ μακρὸν ἐξηπάτησαν τοὺς κριτικούς, οἵτινες κατασσοῦν αὐτὰς μεταξὺ τῶν γνησίων ποιήσεων τοῦ Τητίου ἀοιδοῦ. Πολλὰ τῶν ἐπιγραμμάτων αὐτῶν κατέχουσι τιμητικὴν θέσιν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀνθολογίᾳ. Δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ ἀναφέρωμεν τὸ μόνον περισῶθεν δρᾶμα τῆς περιόδου ταύτης, τὸ ἐπιγραφόμενον «Χριστὸς Πάσχων.» Τοῦτο χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ ΙΑ' ἢ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος καὶ ἐπὶ πολὺ ἀπεδόθη τῷ ἁγίῳ Γρηγορίῳ τῷ Νανζιανζηνῷ. Ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς φύσιν εἰσμοιρον κεκτημένοις μεταξὺ τῶν μιμητῶν τῆς ἀρχαιότητος, μάτην ἐπιζητήσῃ τις θέρη καὶ πρωτοτυπίαν ἀληθοῦς ποιητικῆς ἐμπνεύσεως. Τὰ ἔργα τῶν ποιητῶν τούτων τεκμηριοῦσι τὴν διαίωσιν τῶν κλασικῶν παραδόσεων, τιμῶσι τὰ γράμματα καὶ ἐνίστανται τὴν εὐαισθησίαν τῶν συγγραφέων τούτων καὶ κινῶσι τὸ ἐνδιαφέρον ὡς μνημεῖα φιλολογικὰ, ἀλλὰ δὲν εἶνε, πολλοῦ γε καὶ δεῖν, ἐκδηλώσεις ποιητικῆς πραγματικῆς συναίσθησιν.

Τοιοῦτον συναίσθημα εἶχον ἄρα γε οἱ Ἕλληνες τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐξευρέθη τρόπος πρὸς διευκρίνισιν αὐτοῦ; ἐνέπνευσε τὸ συναίσθημα τοῦ ποιητῆς, δυναμένους νὰ ἐκπροσωπήσωσι τὴν ἐποχὴν αὐτῶν κάλλιον τῶν στιχουργῶν τῶν παρωδούντων τοὺς ἀρχαίους; Ἐνὶ λόγῳ, ὑπάρχει πόησις ἀξία τοῦ ὀνόματος κατὰ τὴν Χριστιανικὴν περίοδον τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας; Εἰς τὰς ἀπαντήσεις ταύτας καταφατικῶς ἀποκρίνετο ὁ κ. Κρουμβάχερ. Τοῦτ' αὐτὸ δυνάμεθα νὰ πράξωμεν καὶ ἡμεῖς.

Ἐπεστηρίχθη ἐπιμόνως ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἐστεροῦντο ἰδεώδους, μὴ ἐμπορούμενοι ὑπὸ τοῦ ἔρωτος τῆς ἐλευθερίας, ἥς καὶ αὐτὴ ἡ ἰδέα ἐθεωρήθη πλέον παρ' αὐτοῖς ὡς ἀποσβεσθεῖσα. Ἐθεωρήθησαν οἱ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας Ἕλληνες ὅτι ἦσαν συναθροισμὸς λαῶν συναπτομένων μόνον διὰ τῆς κοινῆς ἐξαρτήσεως ἐκ τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως καὶ μόνην πολιτικὴν ἀρχὴν ἐχόντων τὴν τῆς ρωμαϊκῆς παραδόσεως, μεταμορφωθείσης εἰς ἀσιατικὸν δεσποτισμὸν, λαῶν ἐστερημένων πάσης καλλιτεχνικῆς ἀγωγῆς, πλὴν τῆς δουρικῆς κα

μαχρᾶς τῶν ἀρχαίων ἀπομιμήσεως καὶ μὴ ἐχόντων ἕτερον θρησκευτικὸν συναίσθημα ἢ τὸ τῆς παιδαριώδους ἀφοσιώσεως εἰς τὴν κατ' ἐπιφάνειαν εὐσέβειαν.

Κυρίως εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο ὑπῆρχε πλάνη τις. Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα, πρέπει ἅπαξ ἔτι νὰ τὸ ἐπαναλάβωμεν, ἦτο καθ' ὅλην τὴν περίοδον ταύτην ἐξ ἴσου βαθὺ καὶ ἰσχυρόν. Ἀντικαθίστα ὄλα. Ὁ εἰς τὸ βάθαρρον σταυρὸς ἦτο τὸ σύμβολον ὑφ' ὃ καὶ δι' ὃ ἐμάχοντο. Ὁλόκληρος ὁ ἠρθόδοξος αὐτοκρατορία παρίστα τὴν πατρίδα ἔναντι τοῦ πολεμίου, ἐν τῷ διέβλεπον τὸν ἄπιστον ἢ τὸν αἰρετικὸν μᾶλλον, παρὰ τὸν πολιτικὸν ἐντίπαλον. Ἡ θρησκεία ἐν παντὶ ἀνεμίγνυτο, ἐν ταῖς σχέσεσι μετὰ τῶν ἐνῶν χωρῶν, ὅσον καὶ ἐν τοῖς τῆς ἐσωτερικῆς διατάξεως ζητήμασιν. Ἐν ταῖς αἰωνίοις τούτοις ἀγῶσι, τοῖς ἐν ὀνόματι τῆς πίστεως διεξαγχομένοις, εὐσέβεια μετέπιπτε πολλακίς εἰς φανατισμόν· δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ προφυλαχθῶσι κατὰ τῆς μισαλλοδοξίας· ἡ εὐλάβεια ἀπέβαινε δεισιδαιμονία.

Τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα δὲν ἦτο μὲν πάντοτε πεφωτισμένον, ἦτο μὲν ζωηρόν· ἐνεψύχου ἐν μέσῳ τῶν μαχῶν, παρηγόρει ἐν ταῖς κοινῆς συμφοραῖς, ἐνεθάρρυνε τὰ πνεύματα καὶ ἐθερμαίνει τὰς καρδίας. Ἦτο ὁ ἰδανικὸν τῆς ἐποχῆς ταύτης· καὶ ἐκ τούτου προήλθε πᾶν ὅ,τι καλὸν ἐν Βυζαντίῳ παρήγαγον. Τοῦτο πρὸ πάντων δύναται νὰ λεχθῆ προεπιμένου περὶ τῆς τέχνης ἰδέα. «Ἐν τῇ θρησκείᾳ ἐκδηλοῦται αὕτη ἐν αὐτῇ τῇ πρωτοτυπία καὶ ἐν ἀπάσῃ αὐτῇ τῇ αἴγλῃ· δὲν θά ἠδύνατο δέ τις νὰ ἐκπλαγῆ ἐκ τούτου σκεπτόμενος πόσον παρὰ τοῖς Ἑλλησι τοῦ μεσαιῶνος ἡ θρησκεία ἦτο ἰσχυρὰ καὶ ἀνεμίγνυτο εἰς πάντα τὰ τοῦ λαοῦ»¹. Τὰ μνημεῖα, τὰ ψηφιδωτά, τὰ λαμπρὰ αὐτῶν χειρόγραφα, ἡ μουσχοϊκὴ, ἡ γλυπτικὴ καὶ ἡ ζωγραφικὴ αὐτῶν πάντα φέρουσι θρησκευτικὸν χαρακτῆρα καὶ ἐνεπνεύσθησαν ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ἐνταῦθα ὠφείλει ἐπίσης ἡ κριτικὴ νὰ ζητήσῃ τὴν λαμπροτέραν ἐκασιν τῆς φιλολογικῆς αὐτῶν μεγαλοφυΐας· ἡ φιλολογία αὐτῶν, ἡ ποιητικῆς τῶν δὲν ἔπρεπε νὰ δικασθῶσι καὶ καταδικασθῶσι παραχρῆμα, πρὶν ἢ ζετασθῆ πᾶν ὅ,τι ἠδυνήθησαν νὰ παραγάγωσιν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ υφ' ἡμετέρου καθ' ὅλην τὴν ἐποχὴν αἰσθήματος.

Οἱ Ἕλληνες ἱστορικοὶ, οἱ πραγματευθέντες τὸ μέρος τοῦτο τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἱστορίας, πάντες κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἤττον παρετήρησαν καὶ ζῆσαν τὴν ἀξίαν τῆς θρησκευτικῆς αὐτῶν ποιήσεως· ἀλλ' ἡ ἀντίληψις αὐτῶν κρίσις αὐτῶν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ἐσφαλμένη, ὡς ἐπηρεαζομένη ὑπὸ ἐροληφίας· ἀπόγονοι τῶν χριστιανῶν τούτων, ὅτινες τοσοῦτον ἐφρόνιζον περὶ τῶν θεολογικῶν ζητημάτων, τέκνα μαχητῶν ἀπελευθερω-

¹ Ἡ Βυζαντιακὴ τέχνη ὑπὸ Ch. Bayet. ἐν Παρισίαις A. Quantin σελ. 104.

σάντων τὴν ἑαυτῶν πατρίδα καὶ ἐγγραφόντων ἐπὶ τῶν σημαίων των τὴν πίστιν πρὸς τῇ ἐλευθερίᾳ, ἠδύνατο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς πάσχοντες αὐτὰ πάντα ἢ τοῦλάχιστον ὡς ἀναζητοῦντες τὸ ποιητικὸν κάλλος ἐν ταῖς προσευχαῖς καὶ τοῖς ὕμνοις, οὓς εἶχον συνειθίσει ν' ἀκούωσιν ἐν παιδικῇ ἡλικίᾳ, καίτοι οἱ Ἕλληνες οὔτοι, ὅσῳ καὶ ἂν ἦσαν ἐπιφυλακτικοὶ διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν πόλιν, δὲν διέφυγον τὴν ἐπιρροὴν τῶν δυτικῶν, οἵτινες περιεφρόνησαν ὀλόκληρον τὴν βυζαντινὴν φιλολογίαν, χωρὶς νὰ ἐξετάσωσι τί δυνατόν νὰ περιεῖχον τὰ εὐχολόγια καὶ αἱ συνόψεις τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Εἶνε ἀληθές ὅτι ἀπὸ τοῦ 1871 οἱ κ.κ. Christ καὶ Παρηνίκας εἶχον δημοσιεύσει τὴν *Ἑλληνικὴν ἀνθολογίαν τῶν χριστιανικῶν ποιημάτων* αὐτῶν (Anthologia graeca carminorum christianorum) ἀλλὰ τὸ ἐν τῇ συλλογῇ ταύτῃ, πρὸ πάντων κινήσαν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἑλληνιστῶν ἦτο τὸ ὅτι ἐπανεῦρον ἐκεῖ ἀκόμη τὴν ἐπιρροὴν τῶν κλασσικῶν παραδόσεων καὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀρχαίας μετρικῆς εἰς τινὰ τῶν τεμαχίων ὑφ' ὧν ἀποτελεῖται· ἀκριβῶς δὲ εἰς τὰ γραφέντα μετρικῶν στίχων οἱ ὕμνογράφοι ἠδυνήθησαν τὰ μάλιστα νὰ ἐπιδειξῶσι τὸ τάλαντον αὐτῶν καὶ τὴν μεγαλοφυΐαν. Ἡ φιλολογικὴ ἀξιολογία τῶν ἔργων τούτων εἶχεν ἐπὶ ἀνάγκην ἀναγνωρίσεως. Ἡ ἀρετὴ τῆς ὑποδείξεως, τῆς σπουδαιότητος αὐτῶν, ἂν μὴ ἡ τιμὴ αὐτῆς ἀνακαλύψεως ἀποδίδεται εἰς ἕνα Γάλλον, τὸν μακαρίτην καρδινάλιον Πιτταν. Ἄδυνατοῦμεν νὰ ὑποπτεύσωμεν τὸν αἰδέσιμον πατέρα Ἐδμόνδον Βουνυ καθὼς καὶ τὸν ἑσῶγον ἱεράρχην ὡς μεροληπτοῦντα ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ τοπικοῦ ρυθμοῦ¹ δεικνυσὶν ἡμῖν, χωρὶς νὰ ἐξέρχηται διόλου τοῦ ἀντικειμένου, του, τί ἦτο ἡ ἐλληνικὴ ὕμνογραφία. «Κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα, λέγει ἡμῖν (σελ. 195), μορφοῦνται δύο εἶδη ὀμιλητικῆς ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος· Ἡ μὲν παραμένει πιστὴ εἰς τὰς παραδόσεις τῆς προηγουμένης ἐποχῆς ἐκθέτει καὶ ὑπερασπίζει τὸ δόγμα, σχολιάζει τὴν Γραφήν, παρορμᾷ εἰς τὴν ἀρετὴν... ἡ δὲ ἐπιφυλάσσεται διὰ τὰς μεγάλας ἐορτάς· τότε προσκαλοῦνται οἱ ἔνδοξοι ρήτορες· προετοιμάζουσι τοὺς ἑαυτῶν λόγους, οἵτινες κατ' οὐσίαν δὲν εἶνε πλέον ρητορικὰ ἔργα, ἀλλ' ἀληθῆ ποιήματα. Ἐπιφωνήσεις, ὁ διάλογος, ἡ προσωποποιία, αἱ τολμηρόταται εἰκόνες τοῦ ἀρχαίου ποιητικοῦ λόγου διαδεχόμεναι ἀλλήλας ἀλλεπάλληλοι ἐπισωρεῦνται ἄμετροι, καὶ αὐτὸς ὁ ρήτωρ διακηρύττει πολλάκις ὅτι ἀπαγγέλλει οὐχὶ λόγον ἀλλὰ θρησκευτικὸν ἄσμα»¹.

Αἱ εὐγλωττοὶ αὐταὶ γραμμαὶ περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς θρησκευτικῆς ποιή-

¹ Poètes et mélodes.— Études sur les origines du rythme tonique dans l'hymnographie de l'Église grecque, thèse présentée à la Faculté des let-

σεως αὐξάνουσι τὴν λύπην ἡμῶν διὰ τὸν ὑπὸ τοῦ κ. Κρουμβάχερ ἐκ τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἀποκλεισμὸν τῶν ἔργων τῶν ἐκκλησιαστικῶν ρητόρων μετὰ πικρῶς τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὴν θεολογίαν.

Ἡ ἑλληνικὴ ὕμνογραφία, προσθέτει ὁ πατὴρ Bouvy, οὐδόλως εἶνε ὑμνησις τοῦ βεβήλου ποιητικοῦ λόγου, ἀλλὰ χριστιανικὴ κατὰ τε τὸ βᾶθος καὶ τὴν μορφήν. Ἐμπνεομένη ὑπὸ τῆς πίστεως, διευθυνομένη ὑπὸ τῶν συνόδων καὶ τῶν ἀρχιερέων, ἄδεται μόνον ἐν τοῖς ναοῖς, οἱ δὲ ρυθμοὶ οὐς ἀκολουθεῖ δὲν εἶνε πλέον τὰ τῆς προσφῶδιᾶς μέτρα, ἀλλὰ ρυθμοὶ νέοι, οὓς αὐτὴ ἐδημιούργησε καὶ παρέλαβε καὶ ἐν οἷς κυριαρχεῖ τὸ τονικὸν στοιχεῖον, θριαμβεῦον τότε ἐν τῇ δημῳδῇ γλώσσῃ.» Ἀλλαχοῦ δὲ λέγει: «Τὸ ἰσοσύλλαβον καὶ τὸ ὁμότονον εἶνε οἱ δύο θεμελιώδεις νόμοι τοῦ ποιητικοῦ λόγου τῶν Βυζαντινῶν· ὁ πεζὸς λόγος καθίσταται ποιητικὸς ἀνεπιτηδεύτως καὶ οἱ ὕμνογράφοι ἐγένοντο ποιηταί, διότι ὄντως ἄδικαιον θὰ ἦτο ν'ἀρνηθῶμεν αὐτοῖς τὸ ὄνομα τοῦτο. Ἐχουσι ρυθμὸν οἷος εἶνε καὶ παρ' ἄλλοις, ἐκφράζουσιν ὑψηλὰς ἰδέας· ἐχειροτονήθησαν διερμηνεῖς τῆς δημοσίας προσευχῆς, τοῦθ' ὅπερ ἐστὶ κατ' ἐξοχὴν ἡ ἀποστολὴ τοῦ ποιητικοῦ λόγου. Τέλος ἐὰν τὰ βιβλία παρεσιώπησαν τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ἔργα αὐτῶν, οἱ συγγραφεῖς ὁμῶς αὐτῶν τῶν ὕμνων ἐκτίσαντο δόξαν κενυιωτέραν τὴν δόξαν τῶν ἀληθῶν ποιητῶν ἐπιζῶσιν ἔτι μετὰ τὴν ἐπίρροον τῶν αἰῶνων ἐν τῇ μνήμῃ καὶ τῇ γλώσσῃ τῶν λαῶν».

Δὲν ὑποχρεούμεθα νὰ ζητήσωμεν συγγνώμην διὰ τὸ μακρὸν τῶν περιγραφῶν τούτων· εὐνόητον ὅτι ἐπιθυμοῦμεν νὰ στηριχθῶμεν ἐπὶ μαρτυρίας ὅσῃ λαμπρᾶς καὶ εἰλικρινοῦς ἄλλως τε καὶ ὁ κ. Κρουμβάχερ ἄφθονα σαυτὰ ἀναφέρει ἐν τῷ μέρει τούτῳ τοῦ βιβλίου του, ὅπερ εἶνε ἐν τῶν πολλῶν ἐνδιαφερόντων, ἐξετάζει τὴν τῆς ὕμνογραφίας ἱστορίαν καὶ διερχεται τοὺς ποιητάς, οἵτινες παρακολουθοῦσι τὰς διαφόρους φάσεις τῆς. Πολυάριθμοὶ εἰσιν οἱ ποιηταὶ οὗτοι, ὁ δὲ συγγραφεὺς ἀφιερῶι τοῖς κυριωτέροις τούτων λεπτομερεῖς σημειώσεις· ὁ κ. Παπαδόπουλος ἐπλήρωσεν γκαῶδες βιβλίον τῶν μονογραφιῶν των¹. Οἱ κράτιστοι ἀνήκουσιν εἰς τὸν αἰῶνα, ὅστις εἶνε τὸ κατακόρυφον σημεῖον ὅλων τῶν κλάδων τῆς τέχνης καὶ τῆς φιλολογίας παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς.

Ὁ μέγιστος τῶν ποιητῶν τούτων ἐστὶν ὁ Ρωμανός. Ἀνεκνήρυχθη ἅγιος τὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἅγιος ὡς μελωδός. Ἄλλ' ὡς ἀναφέρει ὁ πατὴρ Bouvy, «ἡ ἐκκλησία μόνη διετήρησε τὴν ἀνάμνησιν τῆς ὑπάρ-

es de Paris, par le père Edmond Bouvy, des Augustins de l'Assomption. Paris 1888.

¹ Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ἀθήναι, 1891.

Ξεως αὐτοῦ, ὅστις ἀφ' οὗ διὰ τῶν ὕμνων του ἀνεζωπύρησε τὴν θρησκείαν τῶν λαῶν, καὶ ὁ ἴδιος ἔλαβε θέσιν ἐν αὐτῇ ἢ δὲ ἑορτῇ του ἑορτάζεται τὴν 1 Ὀκτωβρίου καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολήν· ἀλλὰ τὰ βιβλία, τὰ σχολεῖα, ἅπασαι αἱ φιλολογικαὶ παραδόσεις οὐδὲν περὶ αὐτοῦ ἀναφέρουσι.» Δὲν ἔχομεν μάλιστα, ὡς παρατηρεῖ ὁ κ. Κρουμβάχερ, οὐδ' ἀκριβῆ μαρτυρίαν ἐπιτρέπουσαν νὰ ὀρίσωμεν τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν συνέθετε τοὺς ὕμνους του. Ὁ λησμονηθεὶς οὗτος ποιητὴς θὰ ἀναλάβῃ τὴν προσήκουσαν αὐτῷ θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ὁ κ. Κρουμβάχερ ὑπισχνεῖται ἡμῖν ἔκδοσιν πλήρη τῶν ἔργων του. Ὀλίγοι τῶν ὕμνων τούτων ὑφίστανται ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικαῖς βιβλίοις τοῖς ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ἕλλησιν· οἱ πλεῖστοι ἐν τῇ πορείᾳ τῶν αἰῶνων ἀντικατεστήθησαν ὑπὸ θρησκευτικῶν ποιημάτων, ἅτινα ἢ καλαισθησία τῆς ἐποχῆς προετίμησε, καίπερ ὑποδεέστερα ὄντα. Ὁ ἐκδότης τοῦ Ρωμανοῦ θὰ ἀναδιοργανίση τὸ ἔργον τούτου, ἐιθάρπτων αὐτὸ τῆς κόνεως τῶν βιβλιοθηκῶν. Ἡ ἐπιχείρησις εἶνε δυσχερής, ἀλλ' ἐπιδέχεται ἀφ' ἑαυτῆς ἀμοιβήν, ἀφ' οὗ πρόκειται περὶ συγγραφῆς, ὃν ἡ ἱστορία τῶν γραμμάτων τοῦ μέλλοντος θὰ ὑμνήσῃ ἴσως ὡς τὸν μέγιστον τῶν θρησκευτικῶν ποιητῶν πάντων τῶν αἰῶνων (Κρουμβάχερ σελ. 313). Οἱ ὀλίγοι λόγιοι οὔτινες μέχρι τοῦδε ἐγνώρισαν καὶ ἀνέφεραν τὸ ὄνομα τοῦ Ρωμανοῦ (δὲν εἶνε δὲ πολλοὶ ὁ κ. Κρουμβάχερ ἀναφέρει τέσσαρας), συμφωνοῦσι μετὰ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας περὶ τῆς ἀποδόσεως αὐτῷ τῆς πρώτης θέσεως ἐν τοῖς Ἕλλησιν ὕμνογράφοις. Ὁ πατὴρ Βουινγ ἐπικυροῖ τὴν κρίσιν ταύτην. «Ὁ Ρωμανός, λέγει, εἶνε ὁ πρῶτος τῶν μελωδῶν κατὰ τὴν ποιητικὴν μεγαλοφυΐαν· τὰ ἔργα αὐτοῦ παριστῶσι τὸν λειτουργικὸν ὕμνον ἐν τῇ τελειότητι του... ἀκολουθήσατε αὐτὸν καθ' ὅλας τὰς φάσεις τοῦ ἱεροῦ κύκλου... καὶ θὰ συμπεράνητε ἴσως ὅτι ὁ χριστιανισμὸς δὲν πρέπει νὰ ζηλεύῃ τὴν ἀρχαιότητα δι' οὐδένα τῶν λυρικῶν αὐτῆς ποιητῶν».

Τὸ νὰ παραγάγῃ φιλολογία τις νέον εἶδος λόγου καὶ ἐν τούτῳ τούλαχιστον ἓνα μεγαλοφυᾶ ποιητὴν, εἶνε μέγα τι. Βλέπομεν ἐκ τούτου ὅτι οἱ Ἕλληγες ἠδύναντο ἔτι ἄμ' ὡς ἐκποδῶν ἐποιοῦντο τὸν κλασικισμὸν, νὰ χαράξωσιν αὐτοῖς νέαν ὁδὸν ὑπὸ τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ κυριεύοντος τῆς ἐποχῆς αἰσθήματος. Διερμηνεῖς τούτου τοῦ αἰσθήματος οἱ ὕμνογράφοι εὐρίσκοντο εἰς ἄμεσον ἐπικοινωνίαν πρὸς τὸν ὄγκον τῶν συγχρόνων των. Δὲν ἀπηθύνοντο εἰς ὄμιλον λογάδων, χρώμενοι τῇ φιλολογικῇ γλώσσῃ τῆς ἐποχῆς ἀλλ' ἄνευ σχολαστικότητος, μὴ φοβούμενοι νὰ προσεγγίσωσι τοὺς δημῶδεις τύπους· εἶχον ἄσμα καταληπτὸν ὑπὸ πασῶν τῶν διανοιῶν καὶ συγκινοῦν πάσας τὰς καρδίας. Ἐντεῦθεν προκύπτει ἡ διακρίνουσα αὐτοὺς θέρμη καὶ πρωτοτυπία, ἣτις ἐλλείπουσα ἐφεξῆς ἐκ

τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας, ἐξασθενίζει ταύτην. Χάρις εἰς τὸν κ. Κρουμβάχερ δὲν θὰ δυνηθῆ τις πλέον νὰ ἐκφέρῃ κρίσιν ἐπὶ τοῦ συνόλου τῆς φιλολογίας ταύτης χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τοὺς θρησκευτικούς ποιητάς· καὶ τότε αὕτη ἔνεκα τούτου θὰ ἐκτιμηθῆ ἔτι περισσότερον. Ναὶ μὲν τὰ σφάλματα ταύτης δὲν θέλουσιν ἀποσβεσθῆ· ἀλλὰ θὰ ἐξαγορασθῶσιν ὑπὸ τῶν προτερημάτων τῶν μελωδῶν· τὰ ἔργα τῶν ποιητῶν τούτων ὑπῆρξαν ἡ ὑψίστη καὶ ὠραιότατη ἔκφρασις τοῦ χριστιανικοῦ αἰσθήματος τοῦ κυριαρχοῦντος πάσης τῆς περιόδου ταύτης, ἀναφέρουσι δὲ μὲ ζωηρὰ χρώματα τὸν θεμελιώδη χαρακτήρα τοῦ Βυζαντιακοῦ πολιτισμοῦ καὶ δικαιολογοῦσι τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς χριστιανικῆς περιόδου, ὃν ἀπεδόσαμεν, ἀρχόμενοι, εἰς τὸ μέρος τοῦτο τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, τὸ τοσοῦτ' σπουδαῖον, πλὴν καὶ τοσοῦτον ὀλίγον γνωστόν.

Δ. Βικέλλας.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΠΑΡΑΔΟΞΑ

Πρὸ τίνος ἀναδύσασθαι πρὸς ψυχαγωγίαν τὸ μὲν παλαιὸν εἰκονογραφημένου περιοδικοῦ, ἀπῆντησα ἐν αὐτῷ μεγάλην, διέλειπον εἰκόνα, ἣτις πολλὴν μοί ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν. Ἀντίγραφον γνωστοῦ πίνακος, ἔργου διακεκριμένου γάλλου καλλιτέχνου ἐκ τῶν νεωτέρων, ἡ ξυλογραφία αὕτη παρίστα τοπογραφίαν χώρας βορεινῆς, ὑπὸ οὐρανὸν νεφελώδη ἔκτασιν ἀπέραντον θαλάσσης πεπηγυίας, ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῶν πάγων ἐσφηνωμένα καὶ ἀκίνητοῦντα πελώρια σκάφη, ἔχοντα τὰς πλευρὰς προεξεχούσας, τὴν πρῦμνην ἀνυψωμένην, καὶ ἐν γένει τὸ βρῦ καὶ ἄχαρι σχῆμα τῶν πλοίων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Ἐπὶ τῶν πάγων φαίνονται ἐλύνοντες καλπάδην ἔφιπποι στρατιῶται φέροντες τὴν ἐπιδεικτικὴν καὶ θεατρικὴν στολὴν τῶν γάλλων οὐσάρων τῆς ἐποχῆς τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, τινὲς δὲ αὐτῶν φαίνονται ἤδη περικυκλοῦντες τὰ πλοῖα καὶ ἀπαιτοῦντες τὴν παράδοσιν αὐτῶν.

Ὅσον παράδοξον καὶ ἂν φαίνεται τὸ γεγονός πλοίων πολεμικῶν συλλαμβανομένων ὑπὸ ἰππικῶν, ἐν τούτοις ἡ ἀπεικονιζομένη σκηνὴ δὲν ἦτο φανταστικὴ, ἀλλὰ πραγματικὴ. Εἶχον ἤδη νύξιν τινὰ περὶ τοῦ συμβάντος καὶ ἐγίνωσκον ὅτι τῷ ὄντι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1795 ὁ ὀλλανδικὸς στόλος, καταληφθεὶς ὑπὸ τῶν πάγων παρὰ τὴν νῆσον Τέξελ ἐκυριεύθη ὑπὸ ἰππέων τοῦ τότε ἐπιδραμόντος καὶ τὴν Ὀλλανδίαν κατακτήσαντος γαλλικοῦ στρατοῦ. Ἄλλ' ἢ ἐν τῇ εἰκόνι παράστασις καθί-

στα αίσθητοτέραν τὴν ἐντύπωσιν, διὸ ἀνέπρεξα εἰς τὴν ἱστορίαν πρὸς ἀνεύρεσιν πλείονων λεπτομερειῶν καὶ ἰδοῦ τίνας τοιαύτας ἀνεῦρον.

Ἡ ἀρτιπαγῆς Γαλλικὴ Δημοκρατία ἐπάλαιεν ἐρρωμένως κατὰ τῶν συνησπισμένων δυνάμεων. Ἐπάλαιε πανταχοῦ, κατὰ θάλασσαν, παρὰ τὰ Πυρηναιῖα, παρὰ τὰς Ἄλπεις, παρὰ τὸν Ρῆνον. Μένος πολεμικὸν καὶ ἐνθουσιασμὸς ἀκράτητος ἐνέπνεον τοὺς προμάχους τῆς Δημοκρατίας καὶ ὑπὸ τοὺς ἐνθουσιώδεις ἤχους τῆς Μασσαλιώτιδος αἱ ἀσύντακτοι στρατιαὶ τῶν γάλλων μαχητῶν ἐθαυματούργουν. Κατὰ θάλασσαν ἀγωνιζόμενοι πρὸς τὸ ὑπέροχον ἀείποτε ναυτικὸν τῆς Ἀγγλίας οἱ ἀπειροπόλεμοι γάλλοι ναῦται ἠττώντο. Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἡττῇ των προεκάλουν τὸν θαυμασμόν τῶν ἐχθρῶν καὶ τὸ δίκροτον ὁ Ἐκδικητῆς κατὰ τὴν φοβερὰν ναυμαχίαν τῆς 1 Ἰουνίου (21 Μαΐου) 1794 διάτρητον ὑπὸ τῶν σφαιρῶν, ἀφοῦ ἐξηκόντιζε τὰς τελευταίας αὐτοῦ βολὰς κατὰ τῶν πολεμίων, κατεβυθίζετο αὐτανδρον, ἐνῶ τὸ πλήρωμα ἐπὶ τοῦ καταστρώματος ἀνεβόα « ζήτω ἡ Δημοκρατία! ζήτω ἡ Ἐλευθερία! » Κατὰ ξηρὰν οἱ Ἴσπανοὶ καὶ οἱ Πεδεμόντιοι συναπέρβαντο καὶ ἡ ὁρμὴ τῶν φαλάγγων τῶν Ἑβρακώτων κατήσχυε τὴν πείρην τῶν πολιῶν στρατηγῶν τῆς αὐστριακῆς μοναρχίας καὶ τὴν περίφημον τακτικὴν τοῦ Μεγάλου Φρειδερίκου. Οἱ στρατοὶ τῆς Δημοκρατίας ἦσαν φυτώριον πολεμικῆς εὐκλείας. Ἡ λαμητόμος εἶχεν ἤδη θερίσει πολλοὺς παλαιούς καὶ ἱκανοὺς στρατηγούς, ὧν τὸ κυριώτατον ἀμάστημα ἦτο ἡ εὐγενὴς καταγωγή. Ἀλλὰ τὴν θέσιν αὐτῶν κατέλαβον ἀμεσῶς νέοι εὐέλπιδες, ἐξελλθόντες ἐκ τῶν σπλάγχθων τοῦ λαοῦ, ἄσημα φέροντες ὀνόματα, πλὴν τὰ ὅποια ἔμελλε συντόμως νὰ λαμπρύνῃ ἡ αἴγλη τῆς δόξης, ὁ Μαρσὼ καὶ ὁ Λάζαρος Χός, καὶ ὁ Κλέμπερ καὶ ὁ Μορώ, ἀετιδεῖς ἐξοικειώσαντες τὰ γαλλικὰ ὄπλα μὲ τὴν νίκην, πρὶν καταστήσῃ ταύτην ὑποχείριον καὶ τὴν σύρην δεσμίαν ἐξόπισθεν τοῦ ἄρματος του ὁ μέγας δορικτήτωρ.

Μεταξὺ τῶν διαπρεψάντων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην στρατηγῶν ἦτο καὶ ὁ Πισεγρὺ, ὅστις εἴμαρτο μετὰ τοσοῦτο κλέος τοσοῦτον οἰκτρῶς νὰ τελευτήσῃ ἐν τῇ εἰρκτῇ. Γενόμενος πρῶτον ἀρχιστράτηγος τῶν ἠνωμένων στρατιῶν τοῦ Ρῆνου καὶ τοῦ Μοζέλλα, διετάχθη κατόπιν, κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1794, ν'ἀντικαταστήσῃ τὸν Ζουρδὰν εἰς τὴν ἀρχηγίαν τῆς βορείου στρατιάς, διερχόμενος δὲ διὰ τῶν Παρισίων, πολλῶν ἔτυχε φιλοφρονήσεων καὶ ἐγκωμίων παρὰ τῶν πανισχυρῶν τότε δημαγωγῶν, τῶν ἀρχηγῶν τῆς κρατούσης φατοίας. Ἐπευφημήθη ἐν τοῖς πολιτικοῖς συλλόγοις καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Συνελεύσει καὶ ἀπῆλθε πλήρης τιμῶν καὶ δόξης, ὡσανεὶ ἐκ τοῦ ξίφους αὐτοῦ ἐξηρτάτο ἡ τύχη τῆς πατρίδος. Ὁ Πισεγρὺ ἐφάνη ἀντάξιός τῶν προσδοκιῶν τούτων. Ἀπωθήσας κρατερῶς

